

letnik XIII
številka

6

**jezik
in
slovstvo**

1968

Jezik in slovstvo

Letnik XIII. številka 6

Ljubljana, september 1968

Časopis izhaja od januarja do decembra (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Franc Zadavec, Janez Sivec

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina šeste številke

Razprave in članki

F. Jakopin Karel Oštir — osemdesetletnik 169

Tine Logar Štajerska narečja 171

Štefan Barbarič Ko se bo oglasila zlata ptica ... 175

Berta Golob Šolske naloge in poprava 180

Jože Toporišič Priedni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku 184

Akademijin slovar slovenskega knjižnega jezika

Jakob Rigler Problematika naglaševanja
v slovenskem knjižnem jeziku 192

Zapiski, ocene in poročila

Kajetan Gantar Zapisek o avtorstvu 39. in 40. »Horacove« ode 199

Jože Paternost Ob izidu novega angleško-slovenskega slovarja 200

Gradivo

V oceno smo prejeli 6/4

V naši reviji še nismo ocenili 6/4

KAREL OŠTIR - OSEMDESETLETNIK

Mladi obiskovalci jezikoslovnih oddelkov filozofske fakultete v Ljubljani komajda še vedo, da je mož s pipo, ki ga srečujejo v knjižnicah, ena od naših odličnih in najbolj svojevrstnih osebnosti.

Profesor Oštir se je rodil 13. oktobra 1888 v Arnačah pri Velenju. Gimnazijo je obiskoval v Celju in Mariboru, jezikoslovje pa je študiral v Gradcu in na Dunaju od leta 1909 do 1913; te študije je nadaljeval v Petrogradu in Londonu, kjer ga je zatekla prva svetovna vojna. Po vrnitvi v Avstrijo je moral na fronto. Leta 1918 je promoviral, po štiriletnem specialnem študiju na Dunaju je leta 1922 postal docent in kmalu po tistem profesor za primerjalno jezikoslovje na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani, kjer je deloval do upokojitve leta 1959. Leta 1953 je bil izvoljen za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, vendar je po nekaj letih izstopil.

Jezikoslovju se je Oštir zapisal že v nižji gimnaziji, ko je začel z veliko vnemo prebirati slovnice in slovarje modernih, pa tudi starih jezikov. Gnala ga je nepotešljiva žeja po spoznanju resnice o človeku, o njegovem življenju v davnini, o stvareh; za vedno ga je uklenilo razmišljanje o jeziku, o besedah, ki so mu postale najzanesljivejši vir za odkrivanje, rekonstrukcijo in oživljanje obdobj, ki jih je zagrinjala tisoč- in tisočletna zgodovina.

Kot Mehringerjev slušatelj se je Oštir trdno držal povezanosti besed in stvari (Wörter und Sachen) in v lingvističnem listu z istim naslovom je objavil svoje prve armenske in slovanske etimološko-gramatične poskuse (1912). Četudi se je v svojih prvih študijah, kakor sam pravi, »varno sprehajal po cvetočem indoevropskem vrtu«, lahko že zaslutimo, da so mu postajali okviri pretesni; da se je v njem čedalje bolj utrjevalo prepričanje, da lep del indoevropskega gradiva ne bo mogoče pojasniti z notranjimi glasovnimi zakoni.

Zato je nezadržno iskal etimoloških rešitev; primerjava leksike in glasoslovne kombinacije so mu kazale pot globlje v preteklost, pa tudi v neindoevropske jezike sredozemskega bazena. V jezikoslovni literaturi sicer ni manjkalo najrazličnejših drznih hipotez o daljnem sorodstvu teh jezikov, vendar so bili dokazi šibki in neprepričljivi. Za ugotavljanje alarodske (azijske, jafetske) jezikovne osnove, ki jo je v Evropi prekrila indoevropsčina, je imel raziskovalec na razpolago tri vrste virov: današnje žive jezike kot neposrednega nadaljevalca alarodščine (baščina, berberščina in kavkaški jeziki); jezike, ki so se ohranili v bolj ali manj bogatih pisanih spomenikih, ki pa deloma še niso zadovoljivo prebrani (mednje spadajo sumerščina in ostanki nekaterih drugih prednjeazijskih jezikov, stara egiptščina in etruščina); in staroevropska narečja, ki so jih vsrkali indoevropski jeziki, vendar so jim vtisnila, zlasti v geografskih in drugih lastnih imenih, močne sledove predindoevropskih prvin.

Profesor Oštir se je oborožil z gigantskim znanjem v vseh treh smereh, toda težišče njegovega dela je bilo prejkoslej v odkrivanju predindoevropskih in posredniških (ilirske, traške) jezikovnih plasti na jugu Evrope. Izkazalo se je, da je prav Balkan zlata jama za razpletanje jezikovnih klobčičev; in tem je Oštir v svojih delih posvetil veliko pozornosti. Toda kljub izjemni gmoti svojega nakopičenega znanja in svoji genialni kombinatoriki si je velikokrat moral priznati, da je iz drobcev kaj težko zgraditi prepričljivo podobo jezika in da so npr. kavkaški jeziki še vse premalo opisani in raziskani, da bi bilo mogoče re-

konstruirati njihovo prakavkaško obliko, ki bi kot temeljni kamen pomagala oživiti prvotno alarodščino. Prav med temi pa so jeziki z najpestrejšim glasovnim sistemom, saj imajo nekateri celo nad 70 fonemov (medtem ko jih imajo evropski jeziki med 30 in 40).

Svoje razprave je Oštir objavljajl v tujih in domačih znanstvenih revijah in zbornikih (Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, Etnolog, Archiv für slavische Philologie, Slavia, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede, Rocznik slawistyczny, Donum natal. Schrijnen, v Zborniku Rozwadovskemu itd.). V samostojnih knjigah so izšli Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft (1921) in Drei vorlawisch-etruskische Vogelnamen (1930).

Oštirjevi spisi po prava »lingvistična stenografija«, nabita z asociacijami, zato je njih branje skrajno zahtevno. Svoje etimološke in glasoslovne analize je osredotočil okrog najvitalnejših imen za živali, rastline in kovine, za osnovne števnik in socialne ustanove; upošteval je geografske, časovne in etnološke faktorje. V študijah z na videz skromnimi naslovi o etimologiji leva, slona, jastreba, lunja in kanje, o sumerskih in etruščanskih števnikih, o imenih Japodi, Veneti, Anti itd. je predstavil cele sklope fonetičnih in semantičnih vprašanj in jim kar najbolj dokumentirano iskal rešitev. Kako imenitne zveze so bile npr. potrebne pri povezavah: ficus — smokva — indžir!

Sredi njegovega najplodnejšega desetletja ima za slavistiko posebno važno mesto Oštirjeva obravnava baltoslovanske metatonije (1925). Ta prispevek slovanski akcentologiji nikakor ni nastal naključno, kajti akcent igra pomembno vlogo v vseh Oštirjevih razpravah.

Njegova ustvarjalna domišljija pa je bila za marsikaterega lingvista presilovita, zato naletimo na pripombe (npr. Vasmerjeve, v ruskem etim. slovarju), da se Oštirjeve ugotovitve gibljejo komaj še na mejah verjetnega. Res pa za Oštirja lahko trdimo, da je imel premalo adekvatnih poznavalcev, ki bi bili njegovo delo lahko spremljali enako kompetentno kritično, kakor se je sam suvereno gibal po tako odmaknjenih jezikih svojih raziskav. Že danes smemo trditi, da je profesor Oštir s svojim nekonvencionalnim načinom mišljenja in s svojo samotarsko zagnanostjo večkrat prehitel svojo vedo in prerasel svoje jezikoslovno okolje; vrednost njegovega dela bo naraščala, in ne upadala, kakor se to v znanosti dogaja. To potrjujejo tudi nova odkritja arheologije in antropologije.

Za Oštirja nikakor ni »vse iz vsega izpeljivo« ali pa vsaj iz štirih »slovitih« Marrovih elementov (sar, ber, yon, roš), niti zanj nima veljave trombetijanska jezikovna monogeneza; verjame le jezikovnim dejstvom, zaupa le moči kombinacije.

Kakor je naš jubilant nevsakdanji kot jezikoslovni mislec, tako izviren je tudi v svojih odzivih na življenjske pojave, s katerimi se nenehno srečuje. Oštirjeva na zunaj lahkotna kretnja skriva pretresljivo zaskrbljenost za resnični človekov napredek; in četudi je njegova kritična beseda v stroki ostra, vendar vselej vidi zrno nove resnice, če v kakšnem delu le je, in ga ne pozabi poudariti. Razen tega je najvnetejši bralec in globok poznavalec slovenskega izvirnega in prevodnega leposlovja; njegove žal nenapisane ocene teh del so točne in enkratno zanimive.

Profesorju Oštirju želimo, da bi ga stik s knjigami in ljudmi še dolgo pomlajal in da bi vsaj v kratkih sentencah strnil in objavil svoje dragocene jezikoslovne in tudi človeške izkušnje.

F. Jakopin
Filozofska fakulteta Ljubljana

ŠTAJERSKA NAREČJA

Ozemlje slovenskih štajerskih narečij je sorazmerno obsežno. Na zahodu mejé na gorenjsko in medijsko narečje, na severu na koroško obirsko, mežiško in remšniško narečje, na severovzhodu na nemške štajerske govore, ob Muri na prekmursko narečje, od Mure do izliva Sotle v Savo na hrvatske kajkavske govore, na jugu ob Savi pa na vzhodne dolenske govore.

Ozemlje štajerskih narečij in govorov, njegovo današnje velikost in obliko so izoblikovale stoletja trajajoče upravno-politične in cerkveno-upravne meje, ki so se večinoma naslonile na naravne zemljepisne meje, gorovja, hribovja, razvodja in reke. Tako npr. Gorenjce od Štajercev v narečnem pogledu še danes deli nekdanja in sedanja kranjsko-štajerska deželna meja, potekajoča od Kamniških planin v jugovzhodni smeri na zasavsko hribovje. Tudi nekdanja štajersko-koroška deželna meja je v bistvu še danes meja med štajerskimi in koroškimi govori v dolinah Meže, Mislinje in Drave in njihovih pritokov, čeprav se je vsaj na dravskem področju že davno spremenila. Mura, ki deli štajerske govore od prekmurskih, je bila prav tako dolgo politična meja med avstrijsko Štajersko in madžarsko državo. Zgornjesavinjsko štajersko narečje, ki se stika z gorenjščino kamniške okolice, se je razvilo na ozemlju benediktinskega samostana v Gornjem gradu. Cerkevno-upravna meja je tako postala tudi meja med govori dveh narečij.

Najmanj ostra je razmejitev med medijskim in dolenskim narečjem ter štajerskimi govori v dolini Save in spodnje Savinje. To je razumljivo, saj tu med posameznimi področji ni velikih zemljepisnih ovir, pa tudi upravno-politični razvoj je bil na tem področju bolj spremenljiv in manj stalen kot drugod. Zato je razumljivo, da so se ob Savi in spodnji Savinji dolenske narečne prvine močnejše pomešale s štajerskimi. Vendar so tudi v teh krajih na današnje narečno podobo močno vplivale upravne, še posebej stare cerkveno-upravne meje. Prava štajerska govorica se npr. ob spodnji Savinji začenja šele v hribovju nad Laškimi in Rimskimi Toplicami, tam, kjer se končuje ozemlje laške in začenja ozemlje pilštánske in ponkovske prafare.

Štajersko ozemlje, na katerem se sedaj govori — če ne upoštevamo prekmurščine — 7 narečij z mnogimi krajevnimi govori, namreč zgornje in srednjesavinjsko, srednještajersko, pohorsko, obsotelsko-bizeljsko, goričansko in prleško, je bilo v času najstarejše dialektizacije slovenskega jezika (12. do 13. stol.) v narečnem pogledu bolj ali manj enotno. Še več, približno tako kot po današnjem Štajerskem se je tedaj verjetno govorilo tudi po Gorenjskem, Dolenskem, Notranjskem in v Prekmurju, skratka na vsej jugovzhodni polovici tedanjega slovenskega ozemlja. V nasprotju s severozahodnim delom slovenskega jezikovnega ozemlja so bili zanjo značilni zlasti tile pojavi:

Psl. stalno dolgi /ê/ in padajoči /o/ sta se tod razvila v diftonga /ej/ in /ou/, medtem ko je bil stari akutirani jat zastopan s kratkim ozkim /e/, novoakutirani /o/ pa s kratkim /o': *zvéizda, snéig, leis; roug, mouč, bouš; strèha, brèza, cèsta* (z ozkim e); *nòsim, hòdim, kòža*.

Psl. nosnika sta tod postala razmeroma zgodaj ustna in sta se verjetno kmalu zožila. Vendar očitno denazalizacija na vsem omenjenem ozemlju ni bila istočasna. Zdi se tudi, da je bila doba, ko se je pri nosnem o nosnost ponekod že izgubila, pri nosnem e pa je bila še ohranjena. Za to bi namreč utegnili pričati današnji refleksi psl. nosnikov po Štajerskem.

Vendar so se tudi na samem jugovzhodnem delu slovenskega ozemlja polagoma začele kazati nekatere narečne razpoke, ki so nekaj pozneje močnejše ločile govorico po Štajerskem od tiste po Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem. Tu bi zlasti omenil razvoj slovenskega polglasnika, nastalega iz psl. /b/, /b̥/, ki je na Štajerskem (in na Koroškem z Rezijo vred!) v dolgih zlogih polagoma prešel v /e/, drugod pa v /a/ (*den, len; dan, lan*), v kratkih pa je na Štajerskem prav tako dal /e/, drugod pa je ostal ali pa kasneje prešel v kak drug samoglasnik, v zaprtih zlogih po naglasu pa lahko celo onemel (*pes, megl̥a, pes̥ek; p̥as, magl̥a, pes̥ak, pesak, pesok, pesuk, pesik; pesk*).

Sčasoma pa so se tudi na štajerskem jezikovnem ozemlju začele kazati zasnove kasnejših narečij in govorov.

Tu moram zlasti poudariti, da je na enem delu tega ozemlja razmeroma zgodaj prišlo do podaljšanja akutiranih kračin v nezadnjih zlogih. Zato so tam zastopniki stalno dolgih in akutiranih samoglasnikov v nezadnjih zlogih enaki. To je zlasti vidno v primeru psl. *jat*, /e/ in /o/: *strejha* = *cejsta*, *brejza* = *zvejzda*, *snejg*, *lejs*; *n̥es̥el* > *nejsu*, *reiku*, *peiku* = *pejč*; *n̥osim* > *nousim*; *hou̇dim*, *kou̇ža* = *bou̇s*. Ta izenačitev je značilna za današnje srednesavinjsko, srednještajersko in obsotelsko-bizeljsko narečje. Seveda pa so sedaj samoglasniški refleksi v vsakem od njih drugačni, ker je vsako od njih nekdanje dvoglasnike po svoje razvilo naprej: v srednji savinjščini npr. govore ozka /e/ in /o/, v srednještajerskem narečju večinoma /aj/ in /au̇/, v obsotelsko-bizeljskem pa pogosto široki ali ozki /e/ in /u/.

Na drugem delu štajerskega ozemlja pa so se akutirani samoglasniki tudi podaljšali, vendar pa ne tako zgodaj, temveč nekaj kasneje. Zato v razvoju niso mogli iti vŕtric s stalno dolgimi. Časovna razlika v podaljšanju se zato sedaj kaže v dvojnih dolgih zastopnikih za *jat*, *e* in *o*. Taki dvojni refleksi so značilni za zgornjesavinjsko, pohorsko in goričansko narečje: *zv̇ezda*, *sṅek*, *l̇es*; *ṗeč* : *stṙeha*, *bṙeza*, *ċesta*, *ṅeso*, *ṙeko*; *ṙok*, *ṁoč*, *ḃos* : *k̇oža*, *ḣodim*, *ṅosim* — zg. savinjsko narečje; *zv̇ajzda*, *sṅajk*, *l̇ajs*; *ṗaič* : *striha*, *bṙiza*, *ċista*; *ṅisu*, *ṙiku*, *ṗiku*; *ṙayk*, *ṁau̇č*, *ḃaus* : *k̇uža*, *ṅusim*, *ḣudim* — pohorsko narečje.

En del štajerskih govorov pa akutiranih samoglasnikov sploh ni podaljšal. Zato tam govore dolge in kratke zastopnike za sicer iste psl. samoglasnike. Taki sta prleško in prekmursko narečje, ki ga je nadaljnja usoda tega dela slovenske zemlje v mnogočem oddaljila od štajerskih narečij.

Štajersko jezikovno ozemlje je doživelo še eno važno, verjetno zgodnjo cepitev, ki se je pokazala v usodi samoglasnika /u/. Na enem delu je namreč ta glas prešel v /ü/, drugod pa je ostal ali pa se razvil v /u̇/, /ou̇/. Prvi razvoj (*u* > *ü*) je značilen za srednještajersko, prleško, prekmursko in obsotelsko-bizeljsko narečje, drugi zlasti za zgornje- in srednesavinjsko (*u*), tretji (*u* > *u̇/ou̇*) pa za pohorsko narečje (*muha*; *müha*; *mu̇ha*; *mȯha*).

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi z dolgim /a/, ki se je na delu štajerskega ozemlja ohranil, drugod pa se je labiovelariziral v bolj ali manj široki /o/ (*mačka*; *močka*).

To so samo nekateri od važnih jezikovnih razvojev, ki so razmeroma zgodaj razcepili prej enotno štajersko ozemlje in postali kasneje pomembni činitelji pri nastanku današnjih štajerskih narečij in govorov. Tem raznosmernim razvojem so se sčasoma pridružili še drugi, ki jih bom nekatere tu na kratko omenil.

Na velikem delu štajerskega jezikovnega ozemlja je prihajalo do obsežnih monoftongizacij starejših dvoglasnikov tipa /ei/ in /ou/, pogosto tudi različnega psl. porekla in starosti. To se je npr. zgodilo v zgornjesavinjskem, srednjesavinjskem, obsotelsko-bizeljskem, prleškem in deloma celo srednještajerskem narečju. Namesto prejšnjih dvoglasnikov zato tod sedaj govore monoftonge različnih kvalit (ozke, srednje, široke): *zvežzda* > *zvězda*, *zvězda*; *snejk* > *snêk*, *snék*, *snák*; *noys* > *nôs*, *nós*, *nús*; *boys* > *bôs*, *bós*, *bús*.

Drugod, kot npr. v pohorskem in velikem delu srednještajerskega narečja, pa je nasprotno prišlo do diferenciacije teh dvoglasnikov, ki sta prešla v /ai/ in /au/: *snaik*, *braik*; *naus*, *baus*.

Ta neenaki razvoj je privedel do tako nasprotnih jezikovnih stanj, kakršna se npr. kažejo v obsotelsko-bizeljskem *ruk*, *nus*, *bus*, *puš* na eni strani in v pohorskega *rauk*, *naus*, *baus* in *pauš* na drugi strani za nekdanje skupno štajersko *rouk*, *noys*, *boys*, *pojš*.

Kot refleksi za jat, /e/ in /o/ so se zdiferencirali tudi refleksi za psl. nosnika, ki sta se, kot že rečeno, na Štajerskem zgodaj denazalizirala in prešla v ozka e in o. Kasneje sta se na večini štajerskega ozemlja verjetno diftongirala v /ei/ in /ou/, pri čemer sta bila dvoglasnika gotovo mlajša kot ona iz psl. jata in /o/. Tudi ta diftonga sta se ponekod ohranila, drugod pa sta se prav tako monoftongizirala v samoglasnika različnih kvalit: *é*, *ê*, *ó*, *ô*, *u* itd. Tako je prišlo do take razlike, kot je sedaj npr. med zgornjesavinjskim *pôt*, *zôp*, *gəłôp*, kozjanskim *pút*, *zúp*, *golúp* in npr. prekmurskim *póut*, *zóup*, *golóup*.

Skratka, tudi štajerski refleksi za psl. nosnike, ki so sedaj po narečjih in govorih tako različni, izhajajo iz starejših enotnih splošno štajerskih izhodišč. Zato tudi obsotelskega pogostega širokega e za nekdanji psl. nosni e ni mogoče razlagati s pozno denalizacijo, kot sem mislil pred leti, temveč je prav tako rezultat monoftongizacije diftonga *ei*, ki se ponekod še govori, drugod pa se je razvil v široki ali še pogostejše ozki e. V tem primeru torej ne gre za arhaično stopnjo kot na Koroškem, temveč za glas, ki ima za seboj že zelo dolgo razvojno pot od denazalizacije preko diftongizacije v monoftongizacijo.

K narečni pisanosti štajerskih narečij in govorov je mnogo prispeval tudi razvoj samoglasnikov v naglasnem tipu *ženà*, *məglà* in *kosà*. Prva dva tipa sta zaradi izenačitve /ə/ in /e/ v /e/ na vsem Štajerskem sovpadla. Povsod je tudi prišlo do premika naglasa z zadnjega na predzadnji zlog, vendar se to ni zgodilo na vseh štajerskih področjih v istem času, temveč se je naglas ponekod premaknil prej, drugod pa pozneje. To poslednje se je zgodilo v prleškem in tudi prekmurskem narečju, zato so na novo naglašeni samoglasniki tod še sedaj kratki: *žèna*, *mègla*, *kòsa*. Povsod drugod pa je bil premik naglasa bolj zgoden, refleksi sedaj naglašeni samoglasnikov pa so v posameznih narečjih in govorih vendarle različni, povsod pa dolgi: *žìèna*, *mìègla*, *kuòsa* (s srednjim e in o); *žéna*, *méglà*, *kósa*; *žíèna*, *míègla*, *kúosa*; *žäna*, *mägla*, *kósa*, *žana magla* (z naprej pomaknjenim a), *kósa*; *žéna*, *méglà* (s srednjim e), *kása* itd.

Zgornjesavinjski in srednjesavinjski govori imajo v takih primerih večinoma široka diftonga *íé* in *úó*, *úá*, srednještajerski ozka *íe* in *úo*, zahodno od Maribora slišimo monoftonga *é* in *á*, po Bizeljskem in deloma tudi ob Sotli pa govore zelo široki *e*, sprednji *a* in ozki *o*, da omenim samo najvažnejše. Tudi glede tega so torej razločki med posameznimi štajerskimi narečji in govori veliki.

Precej različen je bil po Štajerskem tudi razvoj kratkih vokalov. Tudi tu bi omenil samo nekaj najvažnejših pojavov. Ponekod po Štajerskem (Kozjansko, srednja Savinjska dolina) poznajo omejeno *akanje* (nosni *-o > -a*), čeprav sicer *akanje* za štajerske govore ni značilno. Mnogo bolj razširjena pa je težnja po zožitvi /*o*/ in nosnega /*o*/ v /*u*/ v prednaglasnih in ponaglasnih zlogih. To velja zlasti za pohorsko in srednještajersko narečje. V zgornjesavinjskem narečju pa je vsak nenaglašeni /*o*/ v odprtih zlogih prešel v /*ə*/, podobno kot v sosednjih koroških govorih (*kápíta*, *šíta*, *góba*, *svéčə*).

Zanimiv je tudi različni razvoj kratkih naglašanih /*i*/ in /*ü*/ v zaprtih zlogih. V večini štajerskih govorov je tu prišlo samo do podaljšanja samoglasnika, ponekod tudi do diftongizacije (*ií*, *uú*), drugod pa sta /*i*/ in /*u*/ prešla v diftonga /*ie*/ in /*üe*/. V nekaterih štajerskih govorih pa sta se taka samoglasnika po predhodni redukciji izenačila v enem samoglasniku, ki je tu /*ü*/, drugod pa /*ö*/: *nüt*, *süt*, *küp*; *nöt*, *söt*, *köp*, *kröh*.

Razvoj psl. intonacij je povsod po Štajerskem privedel do odprave intonacijskih nasprotij. Tako danes noben štajerski govor ne loči rastočih in padajočih naglasov niti v dolgih niti v kratkih zlogih. Intonacija je tod ena sama, namreč padajoča. Vendar pa ta pojav ni izključno štajerski, temveč ga poznajo tudi nekateri sosednji gorenjski in koroški govori, pa tudi ves medijski dialekt v dolini Save.

Pač pa so med štajerskimi narečji razlike glede kvantitete naglašanih zlogov. Medtem ko so kratki naglašeni zlogi mogoči v savinjskih, goričanskih in prleških govorih, pa so bila v pohorskih, srednještajerskih in v večini obsotelško-bizeljskih govorov kvantitetna nasprotja odpravljena, ker so se kratki naglašeni samoglasniki podaljšali. Zato so med posameznimi štajerskimi narečji in govori razmeroma velike ritmično-kvantitetne razlike.

Del štajerskih govorov pa se loči od drugih tudi po naglasnem mestu v določeni kategoriji besed. Tu imam v mislih tako imenovani *terciarni premik* dolgega cirkumfleksa s končnega odprtega zloga na predzadnji besedni zlog. Izvedli so ga govori zgornjesavinjskega in deloma tudi srednještajerskega in pohorskega narečja, medtem ko je drugod neznan. Štajerski naglasni premik je ozemeljsko povezan z enakim premikom v sosednjih koroških govorih (*siéna*, *míésə*, *níéba* — gornjesavinjsko).

Precejšnji so razločki med štajerskimi govori tudi glede razvoja soglasnikov, nekatere novosti pa so tudi tu splošno štajerske. Tako skoraj povsod govore ustnično zobni /*v*/. Prav tako sta se tudi palatalna /*l'*/ in /*n'*/ razvijala v bistvu povsod enako: /*l'*/ je prešel v srednji /*l*/, /*n'*/ pa v nosni ali čisti /*j*/.

Nekateri štajerski govori imajo v položaju pred zadnjimi samoglasniki izrazit velarni /*l*/. To velja zlasti za zgornjesavinjske ter nekatere srednještajerske in kozjanske govore, drugod pa je /*l*/ srednji.

V večini štajerskih govorov je /r/ sprednji, v nekaterih pa se dela z jezičkom. Takega slišimo zlasti v nekaterih govorih zgornjesavinjskega in pohorskega narečja.

Končno bi omenil še to, da je /-m/ pred pavzo v nepregibnih besedah v prleščini in prekmurščini prešel v /-n/, drugod pa je ohranjen.

Med štajerskimi narečji so seveda tudi mnoge oblikoslovne in slovarske razlike, vendar o njih na tem mestu ne morem govoriti.

Štefan Barbarič

Filozofska fakulteta Zadar

KO SE BO OGLASILA ZLATA PTICA...

O madžarskih prepevih slovenskih ljudskih pesmi*

Avgust Pavel je bil prepolna osebnost, da bi ga bilo mogoče obseči mimorede, v okvirih tega ali onega strokovnega zanimanja. Odprt stvarer in pojavom je v misli in v delu izražal svoje razmerje do sveta kot pesnik, kot jezikoslovec in etnolog, kot kulturni organizator in vzgojitelj. Ob njegovem duhovnem izročilu se nam dogaja kot sicer ob srečanjih z miselnostjo pomembnih tvorcev: kakor je ta dediščina na eni strani bogata in neizčrpna, tako je na drugi oplajajoča, prevzema ne le s širino vidikov, marveč še v večji meri z živostjo in toplino utripanja.

Madžarska publicistika je posvetila Pavlovemu delovanju lepo število prikazov, obravnav in spominskih člankov, je — povedano na kratko — priznala njegovemu delu »nadčasoven« pomen. V primeri z njimi je na Slovenskem kulturni pomen našega uglednega rojaka sorazmerno slabo poznan: glavna težava je pač, ker je Pavel pisal pretežno v madžarščini, ki je za razmere pri nas žal še zmerom neka eksotična zanimivost, hkrati pa — povejmo naravnost — naše osrednje zanimanje za kulturo in književnost le poredkoma zmoro malo pozornejši pogled na dogajanja na obrobju ali onkraj meja svoje pokrajine. Naše današnje poznanje spisov in pomena Avgusta Pavla temelji ponajveč na študijah Vilka Novaka, ki je že od začetka 30-ih let dalje vztrajno in prizadevno opozarjal slovensko kulturno javnost na delovanje szombathelyskega profesorja in publicista. Njegovi skrbi in kulturnopolitičnemu razumevanju Pomurske založbe gre priznanje, da smo v seznanjanju s Pavlovim opusom storili korak naprej s tem, da smo dobili dvojezično izdajo 22 slovenskih ljudskih pesmi, opremljeno z zgodovinsko-folklorističnim komentarjem in s celostranskimi ilustracijami (L. Pandur). Gotovo je knjiga Pavlovih prepevov značilnih vzorcev naše ljudske epike sama po sebi razveseljiv in širše pozornosti vreden kulturni dogodek. To že zategadelj, ker pomeni počastitev spomina in majhno oddolžitev kulturnoposredniškemu delovanju Avgusta Pavla, ki je tja do smrti

* Slovenske ljudske pesmi. Szlovén népdalok. V madžarski jezik prevedel Avgust Pavel. Uredil, uvod in opombe napisal Vilko Novak. M. Sobota, 1967.

v januarju 1946 požrtvovalneje in dosledneje ko kdo poprej ali pozneje gradil mostove k zbližanju in boljšemu sporazumevanju med sosednima narodima. V razmerah, ki so bile temu delu vse prej ko naklonjene, je s prevajanjem, informacijo in s študijami obračal Madžarom poglede na dotlej pri njih komaj znano, da ne rečemo, neznano kulturo njihovega maloštevilnega jugozahodnega mejaša.

Da so Pavlove zamisli rodile sad, smo se lahko prepričali na lastne oči, ko smo se ob slavistični ekskurziji tistega popoldne v lanskem avgustu ustavili v središču Pavlovega delovanja, v županijskem glavnem mestu Szombathelyu. Ni tu mesto, da bi navajal primere za to, kako močna, tako rekoč neizbrisna sled je ostala za skromnim kulturnim delavcem slovenskega rodu v zahodnomadžarskem mestu, katerega v naši deželi le redki poznajo поблиže, večidel morda iz prekmurske kulturne zgodovine. Ime človeka, ki se ni nikoli poganjal za zunanjimi priznanji in počastitvami, marveč se je dan za dnevom razdajal in se izčrpal v drobni, zvesti službi imperativu človečanskega napredka, je postalo danes simbol naporov, ki jih poraja želja po slovensko-madžarskem sodelovanju. Kdo se dandanes še spomni mogočnih veljakov, ki so Pavlu metali polena pod noge! Med nepozabne spomine prištevam prizor, ko je stopil pred spominsko ploščo v tihi ulici Pavlov učenec dr. Kiss Gyula, danes profesor pedagoške akademije v istem mestu. Navezujoč na simboliko kralja Matjaža — rešitelja, je govornik z zaneseno besedo obudil Pavlov mit »zlate ptice«, ki pri nas v tej obliki ni znan. Vedeti je treba, da je pesnik Pavel, zraste v modernističnem ozračju adyjevske lirike, dal »zlato ptici« specifično aktualno vrednost, ki je nemalo oddaljena od prvotne, folkloristične.

Stoletne slovenske ljudske pripovedke prerokujejo, da bo takrat, ko se bo oglasila nad planino bajeslovna zlata ptica, iz notranjščine gore Pece planil izpred zmagovite črne vojske Kralj Matjaž. Prav gotovo bo tedaj Kralj Matjaž prinesel odrešitev in resnico ne le Slovencem in Jugoslovanom, marveč tudi lastnemu ljudstvu, Madžarom, da se bodo v bratski slogi za vse večne čase pomirili kujajoči se sosedje. Dobronamerni ljudje — na tej strani in onkraj — z zadržanim dihom že oddavnaj čakamo na glas čarobne zlate ptice (1940).

Zlata ptica? Od kod Pavlu ta simbol? Velja se ustaviti ob tem simbolu, ker slikovito ponazarja, kako se v Pavlu nerazdružno spajata in prepajata znanstvenik in pesnik, dognanje in podoba. Stroga znanstvena metodologija bi po logiki razumske spoznavnosti lahko podvomila o zanesljivosti takega, na videz bipolarnega zrenja stvari, toda kaj ni mogoče mimo spoznanja, da pogosto še tako striktna znanstvena analiza ne pelje do konca poti in se v naše eksplikacije, hočemo ali nečemo, nemalokdaj vmešavajo iracionalni momenti. Kar se Kralja Matjaža tiče, vemo, da je ta kompleks vprašanj pritegoval Pavla vse od začetka do konca njegove znanstvene poti. Že kot mlad študent na budimpeštanski fakulteti je ob preučevanju vzporednic Orfejevega motiva v južnoslovanskem ljudskem pesništvu zadel na Vrazovega Godca pred peklom in je začrtal pot prenosa starinskega ljudskega izročila iz Tracije do Srednje Evrope. K matjaževski temi se je Pavel ponovno s posebno ljubeznijo vračal, nazadnje jo je podal ob svojem poznem, žal prepoznem nastopu na szegedski južnoslovanski katedri. Vendar bi bilo v temelju zgrešeno mišljenje, da je bila Pavlu matjaževsko-hunjadijevska tematika izbran predmet samega akademskega zanimanja. Pavel se je tolikanj predano in zavzeto posvečal izbrani temi in

se z njo zaposloval vse življenje tudi zato, ker mu je na področju ljudske kulture prinašala preštevilne dokaze o sorodnosti in povezanosti duhovnih tokov na madžarsko-južnoslovanskem kulturnozgodovinskem terenu. Menim, da je pri izboru matjaževske tematike delovalo v njem še nekaj prvinskega, nagonsko pogojenega. Zato se ni omejeval na samo ljudsko pesništvo, temveč je segal za vsem, kar je iz tega v zvezi z Matjažem prešlo kot literarna snov v umetno književnost, zato je prevajal Cankarja (*Potepuha Marka in Kralja Matjaža* ter črtico iz *Podob iz sanj*) in Župančičevo pesem. Z drugimi besedami: ljudski mit in književna ustvarjalnost mu izvirata iz istega duha, književni simboli se mu nujno nadograjujejo na ljudska izročila, katerih dragocenost je v tem, da so v njih nakopičena spoznanja mnogih rodov.

Ključ do popolnejše razlage Pavlovega zanimanja za matjaževsko snov bi lahko iskali v njegovi poeziji, ki nam razodeva ustvarjalca od njegove najbolj intimne in najbolj pristne strani. Kakor je mogoče povzeti iz pesmi *Naša mati je pripovedovala na robu gozda* (Anyánk mesélt az erdőszélen, v prvi pesniški zbirki *Vak völgy ölen igy zsolozmázok*, 1933), je starodavna ljudska izročila pesniku vsadilo v zavest materino pripovedovanje tam nekje v zgodnji mladosti. Pesnik evocira v pesmi, ki se mu je utrgala iz duše ob vznožju Pece nekaj dni pred odkritjem med vojno izgubljenega Piratovega doprsnega kipa Kralja Matjaža, sliko iz mladosti: bilo jih je devet otrok, ki so zasanjani ob materini pripovedi, zbrani na robu gozda, poraslem z materino dušico, »prežali« na prihod Kralja Matjaža. Za našo obravnavo je omembe vredno, da pesnik v pesmi na dveh mestih omenja »zlato ptico«, najprej v spremni besedi, sklicevaje se na slovensko ljudsko verovanje o »zlati ptici« kot znanilki prihoda Kralja Matjaža, in v drugem delu, ubranem na elegično noto neizpolnljivosti mladostnih pričakovanj. Ta del je trpek, v disonanci s prvim: pesnik je tega leta (1932) našel na starem mestu le mater, sedečo na mahovnatem panju starega hrasta, družina se je razkropila, iz materine tožbe je mogel razumeti, »da se Kralj Matjaž nikoli ne bo prebudil, ker so nekje ustrelili ali ujeli z jekleno vrstico iz sna budečo zlato ptico.« (Zaradi celotnega vtisa pesmi bodi omenjeno, da je sklepni akord jenkovsko ubran na motiv večno žive narave, ki ni podrejena zakonu človeškega minevanja.)

Ko sem se razgledoval za motivom »zlate ptice« v znanstvenih zapisih matjaževskih zgodb, sem bil pravzaprav presenečen, ker sem pričakoval, da je pogostejši. Med več ko 80 variantami, kar sta jih objavila in obdelala Ivan Grafenauer in Milko Matičetov, sem ga zasledil v samo enem zapisu, to je v Freuensfeldovem iz ormoške okolice (Pravljice o kralji Matjaži, št. 1; Kres, 1884; Pri Grafenauerju št. 4).

O novih pomenih, ki jih v starodavne mitične snovi vnašajo različna obdobja, je v zvezi z matjaževsko tematiko spregovoril Matičetov (v oceni Grafenauerjeve monografije, Slovenski etnograf VI/VII, 1953-54). »Njihov čar se najbrž skriva v tem, da vsaki dobi nekaj povedo, da vsaka doba v njih nekaj najde, nekaj pa odloži kot dediščino za prihodnje rodove.« Itd. Pisec ocene pri tem opozarja tudi na umetniške poustvaritve in se ustavlja pri matjaževski temi kot oporišču za določen »kulturnopolitični ideal.« Primeri takega kulturnopolitičnega prenosa so pogosti po l. 1848, značilen je Majarjev politično poantirani pristavek k objavi folklornega izročila v Sloveniji 1848 (obj. Grafenauer, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu, 208 sl.). Speransova in partizanska

književna aplikacija teme Kralja Matjaža v družbenopolitičnem smislu je široko poznana. Upošteva je širši kompleks prenosa matjaževskega motiva, nam postane jasno, da je Pavlova »zlata ptica« dete njegove poetizacijske izraznosti, simbol, ki na področju sosedskih kulturnih zvez lahko napolnjuje stvari s polnejšo vsebino.

Ni naša naloga na široko razpravljati, koliko je Avgust Pavel prodril v znanstveno folklorno problematiko. Po tem, kar so v zadnjih dvajsetih letih prinesle na področju matjaževske folkloristične problematike slovenske in slovaške znanstvene raziskave, je težko pričakovati, da bi v gradivu iz njegove ostaline bilo mogoče najti posebnih novosti. Vilko Novak obžaluje, da Pavel ni poznal razprave Zenona Kuzelje, ki je, kot vemo, Ivanu Grafenauerju služila že v začetku raziskovanja kot važno napotilo. V zapisu *Avgust Pavel in slovensko ljudsko pesništvo* (Narodno stvaralaštvo-Folklor, Beograd, 1965) poudarja Novak, da je Pavel ostal pesniški posrednik našega izročila sosedom, ki so dali ime našemu junaku«, in »da njegova prva študija dokazuje, da bi mogel pozneje, ako bi mu bilo na voljo vse slovensko gradivo, ustvariti pomembno primerjalno delo...« Očitno je, da pri pretehtavanju vrednosti Pavlovega obravnavanja hunjadijevsko-matjaževske tematike težišče ni na izvornosti folklorističnih dognanj, marveč na kulturnozgodovinski razlagi in na popularizaciji pri sosednem narodu, ki ga te snovi posebej zanimajo. Če je točno, da niti Hunjadi niti Matija Korvin nista vnela madžarske ljudske pesmi (Fiala Endre, *A Hunyadiak a délszláv mondákbán*, Kalangya, 1944, 3. št.), potem je tem bolj zanimivo, da je Sibirjanin Janko (z drugimi »Ugričiči«) dobil v južnoslovanskem ljudskem pesništvu tako pomembno mesto in je npr. pri Kačiču Miošiču po njem naslovljeno pet pesmi. Koliko je Kralj Matjaž prisoten pri Slovencih, začeni od Nicolettijeve notice preko Devovega tekstnega vrivka o »kralju Matjažu« v prevodu Denisove pesmi, preko Schneiderjevega Ulrika, motivične variante Smrti Kralja Matjaža, Vodnika in Prešernove omembe matjaževskih pesmi v Glosi itd., ni potrebno na tem mestu posebej poudarjati. Skratka, z opozarjanjem na hunjadijevsko-matjaževske snovi je Pavel lahko dokazal Madžarom, da so zveze jugoslovanske, posebej še slovenske kulture z madžarsko mnogo tesnejše, kot je na splošno znano. Ni namreč mogoče mimo dejstva, da je Kralju Matjažu, »prelepemu ogrskemu kraljiču«, dal ime Matija Korvin, sin Janoša Hunjadija, Celjanom sovražne rodbine tekmecev na budimskem dvoru, brat tistega Ladislava, ki je bil kriv umora Ulrika II. in je zato tudi sam izgubil glavo. Z drugimi besedami povedano: dramatični dogodki, ki jih je doživljalo ali o njih slišalo slovensko ljudstvo v 2. polovici XV. st. in v XVI. st., so ustvarili epsko atmosfero, v kateri je lahko konkretna zgodovinska osebnost prevzela legendarne poteze.

Se en moment je določal Pavlov odnos do študija folklorističnih in drugih narodopisnih snovi. »Z globoko korenino sem zrasel z zemljo,« je Pavel izrazil na nekem mestu v prvi pesniški zbirki prvobitne izvire svojih ustvarjalnih navdihov. To, kar velja za njegovo pesništvo, se očitno kaže tudi v njegovem povezanem zanimanju za jezikoslovje in narodopis. Kako mu je bilo to dvojno neločljivo, je očitno že iz tega, da je svoji fonetiki cankovskega narečja (1909) dodal 15 zapisov ljudskih pesmi. Ljudstvo hrani najuniverzalnejše in najtrajnejše vrednote, zato je treba te zaklade zbirati, jih preučevati in se vanje po-

glabljati; tako je vabil izobražence l. 1936 v svoji reviji k zbiranju ljudskega izročila.

Ko se oziramo na knjižico prepevov slovenskih ljudskih pesmi, delujejo pri našem vrednotenju širša merila, kot je sam vidik prenašanja besedil. Pavel je v svoji ustvarjalni volji združeval nagnjenja pesnika, znanstvenika in kulturnega posrednika. Hotel je, da bi stara ljudska epika* izzvala v kulturnem okolju soseda mejaša živo pozornost, si prizadeval, da bi zazvenela v tujejezičnem prenosu enakovredno. Želeč, da se slovenska epika prenese v obliki, ki naj bo čim bolj ustrezna madžarskemu ljudskemu izražanju, si je dovoljeval različna stilistična preoblikovanja (143: galambom, rózsám za ljubca, ljuba), razširjal po lastnem občutku vrstice (Marko in Turki, 91 v 125), rimo po madžarski šegi nadomeščal z asonanco, vendar skrbno pazil, da je zadel najvažnejše: ritem. Seveda je mogoče ugotavljati razlike v izbrušenosti prepevov, vendar je očitno, da je Pavel pri prepesenjevanju zasledoval prej pesniške kot folkloristične cilje, tj. da so mu ljudske pesmi predstavljale predvsem pesniške vzorce. Morebiti je zato tako zelo uspel prevod Prešernove Lepe Vide:

Lepa Vida je pri morji stala
Tam na prodi si plenice prala,
Črn zamorc po sivem morji pride,
Barko vstavi, praša lepe Vide:

Črn zamorc ji reče ino pravi:
»Če doma jim dobro ni, žerjavi
Se čez morje vzdignejo; ti z mano
Pojdi, srčno si ozdravit rano.

Lepa Vida a tener vizében
pelenkákát mosogatott éppen.
Fekete mór arra vitorlázott,
bárkájáról kötödvé mókázott:

»Tengeren túl száll a darvek népe,
kihüllt fészkrét új honnal cserélve.
Gyere velem te is idegenbe,
hol írt találsz sajogó sebedre!

Poznavalec madžarščine bi lahko ugotovil, da Pavlova prepesnitev predstavlja pesniško vrednoto prvega reda. Pavlova Lepa Vida bo poleg številnih njegovih prevodov lahko služila kot primer vsem prihodnjim prevajalcem, kako je treba pesniške tekste pesniško prevajati.

***

Naposled, a zelo na kratko, naj spregovorim še nekaj o kulturnem posredništvu. To zato, ker marsikdo dandanašnji živi v prepričanju, da to v času razvitih komunikacijskih stikov deluje samo po sebi po pravilih nekake operativne tehnike.

Ne moremo in nočemo zanikati vrednosti organiziranih oblik kulturnega posredništva, a ne smemo jih absolutizirati. Boljše možnosti stikov same po sebi še ne vodijo h kulturnemu zblíževanju, same po sebi še ne zagotavljajo vzajemnega bogatenja med kulturami. Kultura ni tržiščno blago, in je le posredno odvisna od ekonomskih zakonov povpraševanja in ponudbe. Zato je kulturno posredništvo v svojem bistvu zavestno vodeni vsebinski proces, saj na tem področju sodobni menedžerski postopki lahko kaj kmalu izpričajo svojo nezadostnost in brezuspešnost.*

* Ločitev ljudske epike od lirike je praktično pogojena; vemo, da se v pesmih lirski in epski elementi prepletajo in zlivajo. Epske v izvirnem pomenu so pesmi o bojih in junakih. Pavlov izbor obsega nekaj pesmi, ki kljub fabulativni osnovi izražajo občutja (Rodbina), izrazito lirski sta Ljubi konja jaše, Jaz pa pojdem. Zadnji, ljudski popevki, dodaja v prepevu dva verza, subjektivno obarvano kot slovo od rojstne vasi.

* Primerjaj bibliografije v budipeštanski reviji *Studia Slavica*; po Pavlu je prenehalo na Madžarskem sleherno sistematično spremljanje slovenske književnosti in kulture sploh. Morda se v zadnjem času nekaj obrača na bolje?

Posebej je nujno poudarjati, kakšna je funkcija kulturnega posredništva pri majhnih narodih. Pogosto opažamo, da onkraj narodnostne meje komaj kdo še kaj ve o nas, se pravi o nas kot kulturni enoti sredi Evrope. Povsod učinkujejo kvantitetna merjenja, čeprav, kot vemo, je na duhovnem področju številnost vse prej ko odločilno merilo. O tem je svoje dni v polemiki z Adamičevim stališčem razpravljala Josip Vidmar, pred kratkim pa je kipar Vanja Radauš poudaril, kar velja v enaki meri za nas: »Ne glede na vplive mora to, kar je kakovostno v narodni kulturi, ostati, četudi pripada majhni in revni deželi. Prej ali slej bo taka kulturna vsebina ovrednotena in bo začela delovati zunaj meja. To je samo dokaz, da ne glede na to, ali je dežela velika ali majhna, mora po svoje prispevati k svetovni kulturi. Kultura lahko že kót mentalnost oplemeniti druge kulture.« Itd. (Vjesnik, 1. 6. 1968.)

V luči teh spoznanj je Pavlovo kulturno posredništvo slovenskega ljudskega in umetniškega pesništva kulturna vrednota izrednega pomena. Ožarjeno s pesniško vizijo presega drobni prakticism, v katerega nas peha poslovni stil sodobne civilizacije, in odpira perspektive sporazumevanja ljudi preko pokrajinskih in narodnostnih meja.

Bibliografska pripomba. Med lastnimi starimi zapisi sem našel verjetno prvi madžarski prispevek k slovenski matjaževski tematiki. To je Prém József, Mátyás király a krainai népköltészetben (Kralj Matjaž v kranjskem ljudskem pesništvu). Objavljeno v spominskem zborniku Mátyás király emlékkönyv, Bp 1902, 236. str.

Berta Golob

Osnovna šola Preddvor

ŠOLSKE NALOGE IN POPRAVA

Šolska naloga lahko pomeni učitelju slovenskega jezika le uro, ko se ni treba ubadati ne z jezikovnim ne s kakim drugim poukom. To je ura, ki smo jo prepustili učencem, da napišejo, k a r vedo in znajo in k a k o r vedo in znajo. Pravkar povedane misli so žalitev za vsakega resnega slavista.

Za šolsko nalogo je potrebna temeljita priprava. Pomembna je že časovna razporeditev nalog, še bolj pa načelo: od lažjega k težjemu. Dokler učenci ne obvladajo dobesednega govora, za šolsko nalogo ne bomo pisali dvogovora. Označitve bodo ostale blede in neizraziti opisi oseb, če smo z nalogo prehiteli učno snov. Učiteljeva priprava na šolsko nalogo sloni na temeljitem poznavanju učnega načrta.

Na nalogo pa se morajo pripraviti tudi učenci. Vendar ne tako, da bi dobili nekaj dni prej za domače delo spis s podobnim naslovom, kot ga učitelj predvideva za šolsko nalogo. Domišljije ni več, izrazna sposobnost je zbledela. Obenem pa tak način dela zavaja k mišljenju, da šolska naloga ni nič resnega, nič enkratnega.

Učenci lahko že na začetku leta zvedo, kakšne šolske naloge bodo pisali. Če bomo na primer učencem 7. razreda povedali, da učni načrt predpisuje zanje domišljjski spis, dvogovor, opazovalni spis z označitvijo oseb in dnevnik, se je s tem že začela priprava na šolske naloge. Dopolnjujemo jo z obravnavo leposlovnih del, z govornimi vajami in spisjem.

Rezultat šolske naloge pa ni odvisen samo od priprave nanjo, ampak tudi od naslova. Biti mora jasen, da sprosti otrokovo domišljijo, da mu zbudi ugodje in razblini utesnjenost. Naslovi se iz leta v leto ne smejo ponavljati, ker se jih učenci naveličajo (Pomlad je prišla, Prvi sneg, Počitnice so za nami, Zaprla se bodo šolska vrata, 25. maj — dan mladosti, Športni dan).

Veliko učiteljev je v večni zadregi za naslov. Slišati je bilo že mnenje, da naj bi imeli pri roki širok izbor naslovov najbolj uspešnih nalog, torej neke vrste seznam naslovov za šolske naloge. To nima nobenega smisla. Prvič zato ne, ker bi se začele naloge brezupno ponavljati, drugič pa zato, ker so razmere v posameznih razredih (šolah, krajih) tako različne, da zahtevajo vse kaj drugega kot tipiziran naslov. Nazadnje pa bi namigoval seznam naslovov še na veliko učiteljevo nesposobnost.

Rešitev je v tem, da se slavist pripravi tudi na šolsko nalogo enako zavzeto kot na vsako drugo učno uro. Če smo se resno ukvarjali s poukom spisja in z literarnoestetsko vzgojo, je treba samo še dobro razmisliti, kakšen naslov bi bil najbolj primeren za doživljajski ali domišljjski spis, za dnevnik, pismo in druge vrste spisov, ki jih za šolske naloge predvideva učni načrt. Pred očmi moramo imeti razred kot celoto, prav tako tudi posameznike, njihove sposobnosti, interesno usmerjenost, dosedanje uspehe v pisnem izražanju ter bolj ali manj dolgotrajno pripravo na šolsko nalogo. Če so v kakem razredu zmogljivosti učencev preveč različne, pripravimo za nalogo dva naslova, od katerih bo eden primeren za tiste učence, ki jim povzroča pisno izražanje velike težave. Vendar mora biti izbira naslova nakazana tako, da ne zapostavlja slabih učencev.

Tista ura, ko pišemo šolsko nalogo, je že sama po sebi nekoliko bolj slovesna, k posebnemu občutju pa mora zavestno pripomoči tudi učitelj. Ni dovolj, da pride v razred, veli razdeliti zvezke, zahteva mir, pove naslov, ga napiše na tablo, preži, da kdo ne bi pozabil napisati datuma, potem pa do konca ure pazi, da sosed ne bi gledal k sosedu, ali pa sede za kateder, razgrne časopis in bere. Tak začetek šolsko nalogo razvrednoti, učencem poveča utesnjenost, zato se lotijo pisanja raztreseni in se do konca ure ne morejo zbrati.

Res je, da mora šolsko nalogo od prve do zadnje ure spremljati tišina. To pa naj bo ustvarjalna tišina, ki bo učenca spodbujala, da se bo izražal čim bolj neposredno in odkrito. Posledica bo logična urejenost spisa in tekoče pripovedovanje. Učitelj bo razred umiril, če bo stopil predenj tiho, povedal nekaj misli za uvod, v višjih razredih primerni nalogi (npr. razmišljanju ali orisu) dodal primeren moto iz kakega leposlovnega dela, opozoril na napake iz prejšnje naloge in s spodbudno besedo zaželel učencem srečo.

Med uro naj učenci ne sprašujejo več za pojasnila, smejo pa to storiti, preden se vsi dokončno lotijo dela. Posebno učenci višjih razredov (7. in 8. r.) naj bi imeli pri sebi zvezek z napakami iz prejšnjih nalog, lahko pa tudi mali slovenski pravopis. Učence je treba čim prej navaditi, da si neurejene misli zapišejo najprej na list, v svoj privatni delovni zvezek, šele potem v šolskega. Na koncept sodi tudi dispozicija in vsi tisti slogovno neizčiščeni stavki, za katere

učenec sam čuti, da niso dobri. Tako se bomo izognili neestetskemu videzu naloge, ker bodo strani napisane čisto, brez prečrtavanja in radiranja, pa jezikovno in slogovno pravilnejše, če že ne rečem barvitejše. Jasno je, da učenec ne sme vse naloge napisati najprej na list, saj mu bo zmanjkalo časa za prepisovanje. Če jih na tak način dela začnemo zgodaj navajati (najkasneje v 6. razredu), bodo hitro razumeli, kaj od njih zahtevamo, posebno ker vedno poudarjamo, da morajo tudi domače naloge najprej sestaviti in popraviti, šele nato prepisati v zvezek. Morda bo kdo oporekal, češ da je tak način dela za učenca potuha, ker se ne bo nikoli navadil hitrega mišljenja in jasnega oblikovanja misli. Pozabljamo, da je pisno izražanje težaven potek, ki povzroča preglavice prenekaterim, če ne v določeni meri prav vsem, da je izražanje odvisno od vsebine, ki jo hočemo posredovati, od našega trenutka razpoloženja in še od marsičesa, da se sami ob vsej izobrazbi in poznavanju jezika zatekamo h konceptom — zakaj bi to prepovedali učencem, ki se morajo izražanja šele učiti! S tem jim kvečjemu dopovedujemo, da je jezik tenkočutna struna in da ne smemo ravnati z njim brez presoje, brez občutka za zven, tj. za jezikovno pravilnost in slogovno ubranost.

Navajeni smo se jeziti nad slabimi rezultati šolske naloge, pa je dostikrat res, da zahtevamo od učenca več, kot zmore. Če smo izbrali neprimeren naslov, pripišimo slab rezultat izključno le sebi. V vsakem primeru moramo upoštevati, da je šolska naloga vendarle nekaj drugega kot domača, da je bil učencu čas odmerjen do minute in da je pri pisanju moral paziti na več stvari hkrati. Prav lahko se zgodi, da naloge ni mogel niti prebrati. Našemu rdečilu ni utegnil izmakniti niti ene napake. Zato je skoraj nujno, da učence na določene stvari sproti opozarjamo in da tudi nalogo ocenjujemo glede na pogostnost tistih napak, ki se ne bi smele več ponavljati. V 5. in 6. razredu slogovnih napak še ne moremo šteti za zlo, v 8. pa so že zelo pomembne. Pravopisne napake morajo izginjati od naloge do naloge. V 6. razredu moramo fonetično napisane besede šteti za hudo napako, medtem ko ne moremo pričakovati, da bi že vsi učenci obvladali ločila v zloženem stavku. V 7. razredu morajo jezikovne pomanjkljivosti vedno bolj izginjati. Učence je treba opozarjati na zahteve dobrega sloga, na uporabo metafor, medtem ko mora v 8. razredu del učencev že pisati šolske naloge brez (bistvene) napake.

Šolske naloge so preizkus, viden dokaz napredka ali nazadovanja, in ne morejo biti same sebi namen. Naloge ne moremo pisati kadarkoli, če hočemo z njo izmeriti trdnost pridobljenega znanja. Če zahteva učni načrt za eno od šolskih nalog obliko dnevnika, kronike, pisma, dvogovora ali predelavo, razširitev, razmišljanje, morajo biti te vrste spisov učencem prej poznane iz leposlovnih del. Razen tega pa lahko določimo za šolsko nalogo še drugačno vsebino, ki jo izražajo učenci v doživljajskih in domišljijah spisah. Hkrati z obnovo so se teh dveh zvrsti naučili že zelo zgodaj in jim ne povzročata posebnih težav. Najbrž pa v 7. razredu ne bodo navdušeni nad naslovom »Šli smo po zvončke«, ker se jim bo zdel preotročji, sposobni pa bi bili kar lepo izraziti pomladno razpoloženje v nalogi »Z vetrom, pticami in soncem«.

Šolska naloga mora imeti tudi vzgojno vrednost. Iz nje spozna učitelj miselni in čustveni svet učencev in na ta spoznanja naj opira vzgojni proces. Iz šolskih nalog lahko zvemo, kaj sodijo mladi o bogastvu, znanju, lepoti, resnici, poštenosti, prijateljstvu, o knjigi, filmu, umetnosti, tehničnem napredku ipd. To

so dragoceni podatki o čustvovanju mladostnika. Omogočajo nam razgovor z učenci samimi, dajejo snov za roditeljski sestanek (primerno oblikovano), za pogovor s kolegi in ne nazadnje zapažanja za matični list.

Važna je tudi oblikovna stran naloge. Učenci morajo vedeti, kam napišemo naslov, kam datum, koliko vrst pustimo praznih med naslovom in vsebino ter vse, kar se tiče odstavkov in lepe pisave.

Že pri pisanju naloge je treba misliti na popravo. Najbolje je, da pišejo učenci nalogo samo na desni oziroma na levi strani, tako da pišejo popravo na nasprotno stran. Vse napake popravljajo tako, da ponovno napišejo ves stavek, in sicer v vrsto nasproti napačno napisanega besedila. Tako imamo nad popravo najlepši pregled. Ne zdi se mi primerno, da bi popravo mašili na rob, ker tam hitro zmanjka prostora. Popravljati samo napačno napisane besede skoraj nima pomena. Prav nobene vrednosti pa ne vidim v popravljanju ločil tako, da zapiše učenec eno besedo pred manjkajočo vejico in eno za njo.

Učitelj se navadno poprave boji že vnaprej. Ve, koliko časa bo presedel pri zvezkih. Najbolj utrudljive so poprave obnov in spisov z obrabljenimi naslovi. Naloge so po večini brez življenja, druga podobna drugi. To začne učitelja utrujati, posebno če je bil tako neroden, da je isti teden pisal naloge v več razredih. Rezultat takega dela so slabše ocene, naloge pa slabo popravljene. Učitelj mora šolske naloge s popravami primerno razvrstiti, tako da isti dan ne popravlja več kot šestintrideset nalog. S tem ne mislim reči, da bi v enem tednu pisal samo naloge, v naslednjem pa poprave, saj bi potem učenci v nekaterih razredih predolgo ne zvedeli za oceno. Iz prakse vemo, da se poprava najbolje obnese neposredno za nalogo.

Učenci morajo že poznati popravne znake, tako da ne sprašujejo več, kaj pomenijo. Medtem ko v 5. razredu kakemu učencu sami vstavimo manjkajoče besede ali mu kakorkoli popravimo stavek, ki bi ga sam ne zmožel, lahko preidemo v 7. razredu na popolnoma drug način korigiranja. Napak ne označujemo več s popravnimi znaki, ampak označimo število napak s posebnim znamenjem na robu. Kolikor znakov je na robu, toliko napak je v tisti vrstici oz. v stavku. Učenec bo imel s popravo neprimerno več dela, ker bo moral razmišljati, kje tiči napaka. Toda naučil se bo misliti, iskati, precenjevati, tehtati vrednost besed. Pri taki popravi moramo biti učencem ves čas aktivni svetovalci. Svetujejo pa jim tudi tisti sošolci, ki so pisali nalogo z malo napakami ali celo brez njih. Ker pišejo učenci popravljeno besedilo na prazno stran vstric glavnega besedila, nam ravno ta prostor omogoča hiter pregled nad popravo. V primeru, da je učenec napako slabo popravil, ima gotovo še dovolj prostora, da stavek izboljša.

Preden preidemo k individualni popravi, moramo tako ali tako eno uro posvetiti splošnim napakam, ki so se pojavile v nalogah. V 5. in 4. razredu bodo to najbrž pravopisni in jezikovni spodrsrljaji, v 7. in 8. razredu pa zaradi bolj zahtevnih naslovov tudi večje stilistične napake. Le-te popravimo skupno, še preden pride na vrsto podrobna poprava. Izbrati moramo primerno število napak, da jih ni ne preveč ne premalo. Lahko se odločimo za kombinacijo, lahko pa pri eni popravi obravnavamo pravopisne, pri drugi sintaktične, pri naslednji stilistične napake itd.

To uro naj bi prebrali tudi najboljšo nalogo ali pa prepustimo učencem, naj sami povedo, čigave naloge bi radi slišali. Seveda naj jih tudi ocenijo in povedo svoje mnenje glede na oceno, ki jo je dal učitelj.

Ta naj sam presodi, ali je bolje, če pove ocene takoj prvo uro, ko delamo splošno popravilo, ali drugo uro, ko je na vrsti individualna poprava. Če bo ocene povedal že prvo uro, bo to storil najbrž na koncu, in ne na začetku, ker sicer tisti, ki so pisali slabše, ne bi aktivno sodelovali pri popravljanju napak.

Učni načrt predpisuje za višje razrede po šest šolskih nalog na leto. To je dovolj, da spoznamo iz njih stopnjo učenčeve pismenosti in njegov miselni svet. Lahko pa pomeni to število le poraz za učenca in učitelja — šest komaj povprečnih ali celo slabih ocen. Vsaka šolska naloga naj bi bila odraz poglobljene učiteljeve priprave in nov temelj v učnem ter vzgojnem procesu.

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta Ljubljana

PRIREDNI ODNOSI V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Problemi tega našega sestavka se glede na našo tradicionalno slovnico štirih avtorjev¹ nakazujejo deloma že iz naslova: takoj skraja namreč moramo pojasniti, kaj nam pomeni izraz »priredni« (in s tem seveda tudi »priredje« ali »parataksa« in »prirednost« ali »kordinativno razmerje«).

Priredje nam je zveza dveh ali več sintaktično enakovrednih delov sporočila, kakor so npr. *jaz / in ti; oče / in mati; lepo, / mirno vedenje; vem, da imaš skrbi / in si želiš miru* itd. Izraz »enakovreden« se nam zdi boljši od sicer običajnega »glaven« ali »neodvisen«, čeprav je drugi, ko ga definiramo, zelo pripraven, ker tvori opozitivno dvojico s svojim nasprotjem, namreč z izrazom »odvisen«. Podredje (in sploh sintagma) pa nam seveda pomeni zvezo dveh med seboj odvisnih delov sporočila: iz enega izmed njih izhaja podrejevalna sila, drugi pa se ji podreja. Primerov za to je v izobilju: *vem, da si truden; mlad fant; tega ne vem*. (Ležeče razprto tiskano kaže na tako imenovani vodilni člen sintagme, ležeče tiskano pa na odvisnega).

Razlika med tem in tradicionalnim slovničnim gledanjem na priredje je naslednja:

Slovenska slovnica in Slovenski pravopis govorita o priredju docela jasno samo, ko gre za zvezo stavkov.² Pokažimo to s slovničnim primerom za vezalno ali kopulativno priredje:

*Sever in jug se budita,
drami se vzhod in zahod.*³

¹ Dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel, (Jakob Šolar) — Slovenska slovnica. Druga popravljena izdaja. Ljubljana 1964 (dalje Ss 1964).

² Prim. Ss 1964, str. 318—323.

³ Ss 1964, str. 320.

Ker je za nas priredni odnos mogoč ne le na ravni stavkov, temveč tudi na ravni stavčnih členov, npr. osebka, predmeta itd., in njih delov (prilastka, pri-stavka itd.), členimo zgornji primer takole:

*Sever /
in jug se budita, //
drami se vzhod /
in zahod.*

V prirednem razmerju torej nista le stavka, temveč v obeh tudi njih osebka.

Tako je priredje, vsaj kolikor je šlo za ločnega ali disjunktivnega, pojmoval pri nas že Anton Breznik, ko piše: »Ločno priredje je dvojno: a) stavčno, če so zvezani stavki med seboj, npr. *Ali grmi / ali se pa zemlja trese*; b) besedno, če se vežejo samo stavčni členi, npr. *Vse je vaše, bodi Pavel / ali Apolo, bodi Kefa / ali svet, bodi život / ali smrt*. (Trub.)⁴ Slovenska slovnica štirih avtorjev pa uporablja za nestavčno priredje večinoma izraz »istovrstni prirejeni stavčni členi«⁵ (prim. *Bila je močna, / bistra, / oblastna ženska*) oz. samo »istovrsten« (prim. *Stopi ven / ali noter*). Tako je tudi na zadevnem mestu v Slovenskem pravopisu 1962.⁶ Tretje meni znano poimenovanje prirednega odnosa v stari slovnici pa je »iste stopnje« (prim. »Med odvisniki iste stopnje pišemo vejico kakor v priredju: *In vedela sva, kje kosi mladijo / kje drozdi, / kod divji mož hodi, / kje vile se skrivajo v gozdi.*«⁷

Mislim, da je prav, če se poimenovanje prirednega odnosa poenoti v tem smislu, da ga označujemo le s pridevnikom »priredni«, uporabo izraza »priredje«, ki pomeni priredno sintaktično tvorbo, pa razširimo tudi na nestavčna priredja, tj. na *tip oče / in mati* in podobne.

Naše pojmovanje prirednosti se loči od slovničinega tudi po tem, da iz pojma prirednosti izključuje razmerje, kot ga imamo v primerih kot *trudna mati, suh obraz, globoke brazde v njenih licih*. Za te in take primere namreč v slovnici beremo: »Priredni prilastki stoje pred svojim imenom.«⁸ Prilastek ali atribut, ena najtipičnejših odvisnih enot stavka vendar ne more biti v p r i e d n e m razmerju nasproti enoti, od katere je odvisen! (Take prilastke je najbolje imenovati ujemalne ali kongruentne.)

Ko smo tako odpravili podlago za eno vrsto nesporazumov, si sedaj natančneje oglejmo lastnosti priredja kot takega. Oblikovna značilnost priredja nasproti podredju iste vrste je na splošno ta, da členov priredja — razen deloma vezalnega, »stopnjevalnega« in ločnega,⁹ — ni mogoče invertirati na podlagi členitve po aktualnosti (komaj mogoče pa v stilsko zaznamovani stavi), ne da bi pri tem spremenili naravo priredja. To razpoznavno merilo nam utegne koristiti posebno v primerih, ko jezikovno sporočilo uporablja tipično podredno vezno sredstvo, da izrazi prirednost, prav tako koristno pa bi utegnilo biti tudi pri iz-

⁴ Dr. A. Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole. Četrta, pomnožena izdaja. 1934 (dalje Ss 1934), str. 210.

⁵ Ss 1964, str. 101.

⁶ Slovenski pravopis (dalje SP 1962), str. 84.

⁷ Ss 1964, str. 103; SP 1962, str. 86.

⁸ Ss 1964, str. 348. Podobno tudi na str. 313, le da se tu namesto izraza »prireden« uporablja izraz »prirejen«.

⁹ O tem gl. mojo razpravo Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, SR 1967.

ločanju iz priredja stavčnih tvorb, ki sicer uporabljajo tipična priredna vezna sredstva, namreč nevezniško zlaganje, za podredno razmerje.

V čem pa se priredje loči od navadnega zaporedja neodvisnih, samostojnih stavkov? Naša slovnica rešuje to vprašanje ob zgledih *Lepo vreme je. Na sprehod pojdem* proti *Lepo vreme je, na sprehod pojdem oz. Lepo vreme je. Zato pojdem na sprehod* in končno *Lepo vreme je, zato pojdem na sprehod*. Za prvi primer (dva stavka, brez veznika) se trdi: »V prvem zgledu nimata ugotovitev, da je lepo vreme, in odločitev, da pojdem na sprehod, še nobene prave zveze. Zato sta tudi izraženi vsaka v svojem zaključenem stavku; ugotovitev ima svoje stavčno valovanje, odločitev tudi svoje.« Pač pa se že za drugi zgled priznava, da »v govoru časovno in glasovno pove/žemo/ ta dva stavka v ožjo enoto, a stavka sta ostala še zmeraj samostojna, drug drugemu enaka, na isti stopnji, v isti vrsti in redu, drug pri drugem ali, kakor pravimo, drug drugemu prirejena«. ¹⁰

Razlika med dvema prirednima in samo zaporednima stavkoma bi po tej definiciji bila v prisotnosti ali odsotnosti zveze med obema sestavinama in v stavčni intonaciji. Meni se zdi važen samo prvi kriterij: tipična, in sicer zveza v razmerju, mora biti med obema sestavinama, če hočemo govoriti o priredju, posebna stavčna intonacija pa ni nujna. Je pa vprašanje, ali je ta pomenska zveza nujna že v zavesti govorečega ali pa je dovolj, če jo vzpostavi zavest naslovnika (dekodirajočega). Po mojem prvo spet ni potrebno, čeprav je v večini primerov res dano, drugo pa je. Stavka *Lepo vreme je* in *Na sprehod pojdem* brez medsebojne povezave ne bi bila dejansko sporočilo, temveč dve sporočili, ki pa ne bi bili smiselni, izgovorjeni drugo za drugim ob istih okoliščinah. Mislim, da naslovník takim stavkom vzpostavi smiselno, razmersko zvezo posledičnosti, in s tem imamo že priredje. (Menim, da je ta zveza obstajala tudi že pri ubesedujočem: *Lepo vreme je, torej ni ovire, da bi šel na sprehod* ali kaj takega je podstava sporočila *Lepo vreme je. Na sprehod pojdem*.) V vezalnem priredju mora biti med stavkoma, ki ga tvorita, skupen del njunih pomenskih enot, pomensko stičišče in odzivanje, npr. umestitev v določen čas in razmere, enotno gledanje na sestavine priredja ipd. Kakor hitro take skupne odzivne podstave ali očitnejšega razmerja med deli pomenske podstave v dveh enotah, ki lahko tvorita priredje, zmanjka, ne moremo več govoriti o priredju, temveč le še o zaporedju stavkov.

Iz tega, kar smo pravkar povedali, jasno sledi, da za nas tako imenovano glavno ločilo (pika, klicaj, vprašaj) tudi ob odsotnosti veznika pred drugim členom potencialnega priredja ni ovira za priredni odnos. Tako priznavamo status priredja tudi naslednjima samostojnima stavkoma: *V vsakem (ločnem) priredju se po dva stavka začnjata z a l i. / Razmerje njunih dejanj pa je tako, da eno izključuje drugo.* ¹¹ Zdi se nam pa, da prirednega razmerja ni med naslednjima samostojnima stavkoma (ki komentirata zglede za vezalno priredje): *V teh primerih imamo po dva ali več glavnih stavkov, torej priredje. / Posamezni stavki so si po vsebini sorodni; vsak ima zase svoj pomen, vsi skupaj pa izrekajo splošno misel.* ¹² Med tema stavkoma ni pomenske vzporejenosti, temveč le zaporednostna gradnja ene širše miselne enote.

¹⁰ Ss 1964, str. 321.

¹¹ N. m., str. 319.

¹² N. m., str. 320.

Koliko vrst priredij pa je?

Na to vprašanje odgovarjajo razne slovnice različno. Naša slovenska pozna vsaj že od Breznika sem¹³ pet tipičnih:

1. vezalno ali kopulativno: *Zeblo me je pa lačen sem bil.*
2. ločno ali disjunktivno: *Ali delaj doma ali pa pojdi v svet.*
3. protivno ali adverzativno: *Oči imajo, pa ne vidijo.*
4. vzročno ali kavzalno: *Dvignite glave, kajti približalo se je naše odrešenje.*
5. sklepalno ali konsektivno: *Prezgodaj sem prišel na svet; torej sem bil nadloga že od rojstva.*

V primeri s slovensko hrvaška slovnica¹⁵ nima vzročnega, zato pa izvzemalno (*Bijaše vedar zimski dan, samo je tanka koprena ležala na dolini*), Čehi,¹⁶ imajo poleg petih znanih tudi nam še stopnjevalno ali gradacijsko priredje (primer bi bil *Dobra kritika ne podira samo, / ampak tudi zida*) in pojasnjevalno ali eksplikativno (primer bi bili lahko Zajčevi verzi: *Pode nas podivjani vali burje. / Z rogovi se upirajo v naše hrbte. Mi smo brez telesa. Brez poti.*), Slovaki¹⁷ se ločijo od Čehov po tem, da imajo namesto pojasnjevalnega priredja dopustno (primer bi bil: *Res je siromak, pa ima svoj ponos*). Poljaki¹⁸ in Rusi¹⁹ imajo manj skupin celo od nas: Poljaki ločijo vezalno, posledično, protivno in ločno priredje, Rusi pa vezalno, protivno, ločno in pojasnjevalno.

Kdo ima prav? Upoštevati moramo dejstvo, da je razlog za to neenako sistemizacijo deloma v slovanskih jezikih, ne pa v slovnica. Morda npr. v ruščini res ni formalnih dejstev, nemara specializiranih veznikov, za natančnejšo klasifikacijo. Naš slovenski jezik pa, se zdi, prav zahteva povečanje števila kategorij, če hočemo vanje brez sile in nasilja razporediti vse zadevno gradivo.

Tako bi najprej kazalo upoštevati stopnjevalno razmerje med členi priredja, pa naj ga pridružimo vezalnemu priredju ali pa ga čisto osamosvojimo. Medtem ko vezalno priredje tvorijo stavki (in manjše enote), ki jim je skupno le to, da so njih vsebine priredne sestavine večje enote (v stavčnem priredju soobstojaajo ali pa si časovno slede — večina slovnice (in tudi naša) tu misli, da »so si stavki po vsebini sorodni«²⁰), se enote stopnjevalnega priredja vsebinsko stopnjujejo, in sicer navzgor ali navzdol. Da bi bilo stopnjevalno priredje bolje obravnavati kot čisto samosvojo skupino, kažejo primeri, kjer se stopnjuje nekako protivno priredje, npr. *Niso mi dali kruha, celo zasmehovali so me.*

Iz protivnega priredja pa menda ne kaže po hrvaškem zgledu izločati primerov z veznikom *samo* ali *le*, saj se dasta tudi ta veznika zamenjati z drugimi, nekako enakovrstnimi, protivnimi vezniki: včasih brez težave (prim. *Denar ni daleč, samo (= toda) čakati bo treba*²¹), v drugih primerih pa nam analiza kaže, da gre v bistvu vendarle za isto (prim. prav tako iz Ss 1964: *Gaj ni še svatovski*

¹³ N. m., str. 209—210.

¹⁴ Breznik (Ss 1934, str. 210), ima tu pravzaprav »sklepalno (konkluzivno) ali posledično (konsektivno)«.

¹⁵ Brabec, Hraste, Živkovič.

¹⁶ Havránek, Jedlička.

¹⁷ Pauliny, Štolc, Ružička.

¹⁸ Srednješolska slovnica; podobno v slovnici Doroszewskega.

¹⁹ Akademijška slovnica.

²⁰ Ss 1964, str. 320. Tako že pri Brezniku.

²¹ Ss 1964, str. 321.

odet, / le (= toda) črni trn cvete bahato; tu je nasprotje med gajem in črnim trinom in med ni svatovski ter bahato). Res je pa, da take izvzemalne veznike z lahkoto ločimo od drugih protivnih (prim. *le, samo: pa, toda, vendar*), medtem ko je druge protivne veznike bodisi po občutku bodisi analitično medsebojno kaj težko razmejiti. — Po našem mnenju prav tako lahko ostanejo v okviru protivnega priredja tudi res nekam posebni primera tipa *Fant je res mlad, / a prebrisan*. Taki primeri namreč glede na mogočo pretvorbo Čeprav je fant mlad, / je prebrisan v bistvu ne povedo drugega kot to, da se vsebina nekaterih protivnih priredij da izraziti tudi podredno z dopustnim odvisnikom.

V marsičem nam bo olajšana analiza priredij tudi v primeru, če v slovensko slovnico uvedemo pojem pojasnjevalnega priredja. Primer zanj bi bil npr. *V polmraku se je prikazala velika senca; / to je sosed peljal voz sena*.

V teh sedmih vrstah priredja uporabljamo v slovenščini naslednje veznike in vezniške besede (spisek žal ni popoln):

1. vezalno: *in, pa, ter*.^{21a} *Rahlo se je pozibal, kakor da se mu šibijo kolena/ in mu bodo zdaj zdaj odpovedale noge; Ti/ pa jaz/ pa židana marena; nikoli še ni šel mimo, da bi ne bil klobuka snel,/ kolena pripognil,/ oči kvišku povzdignil/ ter iz srca vzdihnil: Lep je Blegaš;*
2. stopnjevalno: *ne samo (ne le) — ampak tudi (temveč tudi, marveč tudi), tako — kakor, ne — ne, niti — niti, tudi*.²² *Znamo ga ne le piti,/ ampak tudi nesti (Trdina); /Ni/kogar ni: še mačke ne/ ne psa (Bor M.); A sedaj je treba borbe v nas,/ borbe,/ svetle borbe; ne počitka/ ne miru, niti lepih sanj (Kosovel); Ne le da mi ni pomagal,/ še nagajal je; Pazljivo so ga poslušali tako mladi/ kot stari; Kakor je dobilo pesemsko besedilo pri ustoličevanju krščansko obliko,/ tako so jo dobili tudi poganski obredi in pesmi (Legiša, Tomšič);*
3. pojasnjevalno: *to, tj., to se pravi...: Slovenščino pišemo danes z gajico,/ to je z latinico, kakor je...; Slovenske samoglasnike govorimo z mehkim nastavkom,/ to se pravi, da se načenjajo brez eksplozije glasivk (oboje SP 1962);*
4. ločno: *ali, — ali, bodi(si) — bodi(si), zdaj — zdaj, oziroma, tu — tam*.²³ *Bo/ ali ne bo? (P. Vidav); Imajo otroški oddelek — to se pravi:*

^{21a} Tako tudi po Ss 1964, str. 320; ista slovnica šteje na str. 102 mednje še *ne — ne (in niti — niti)*, med primeri pa je obravnavan tudi še *ne samo — ampak tudi*; na str. 101 najdemo še *tako — kakor* in (gotovo po pomoti) celo *ali*. Breznik (n. m., str. 209) navaja med vezalnimi vezniki še *tako — nikar, nikarpada*, kar gre po našem v stopnjevalno priredje.

²² Z uvrstitvijo *ne — ne (in niti — niti)* so pravzaprav težave. Breznik (Ss 1934, str. 210) jih uvršča v »nikalno ločno priredje»: *Vi ne znate ne mene/ ne mojega očeta (Dalm.)*. To bi bilo res le v primeru, ko bi šlo za odgovor na vprašanje *Ali poznate mene ali mojega očeta?* Toda v tem primeru je sintaktična pretvorba dvojna: 1) namesto povednega stavka imamo vprašalnega, 2) namesto trdilnega pa nikalnega. Najbližja pretvorba *ne mene/ ne mojega očeta* je *tako mene/ kot mojega očeta* ali *mene/ in mojega očeta*, zaradi česar postavljam take primere v stopnjevalno priredje.

Druge težave je z dvojnimi veznikom *ne samo (ali ne le) ampak tudi (ali marveč tudi, temveč tudi)*. V stari slovnici (prim. Breznik 1934, str. 209) so bili taki vezniki uvrščeni v vezalno priredje, v Ss 1964 se o njih ne govori, ponazarjajo pa (kot v SP 1964) protivno priredje (prim. Ss 1964, str. 102). Mislím, da to ni upravičeno niti v primeru, če ne priznavamo stopnjevalnega priredja (v tem primeru jih je treba uvrstiti med veznike vezalnega priredja). Na istem mestu ima Breznik našteté tudi *potem in nato*, Ss 1964, str. 321 pa meni, da to niso vezniki. Toda pretvorba njihovih primerov (*Zgrudil se je na stol, potlej (nato) je globoko vzdihnil, namreč Zgrudil se je na stol in globoko vzdihnil*) kaže, da *potlej (ali nato)* v tej zvezi komaj še nastopata kot prislova.

²³ Ss 1964 pozna samo *ali — ali* in tudi med zgledi ni primera za en sam *ali* (str. 102) in *bodi(si) — (bodi)si* (str. 136).

eno, / dve / ali tri sobe (E. Peroci); Nista vedela, če sta živa / ali že mrtva (Trdina); Samostalniki stojijo bodisi sam / ali s predlogom (SP 1962); Zbodel je zdaj enega / zdaj drugega, tu si je privoščil prijatelja, / tam sovražnika);

5. protivno: pa, ali, vendar, a, toda, ampak, ne — ampak (marveč, temveč):²⁴ Trubarji so bili podložniška družina, ki so mlinarili pod vasjo, / od srede 16. stoletja pa kmetovali in stanovali v vasi (Rupel); Jokal bi, / pa ne smem (Kosovel); Srečo lovimo po svetu vsi, / ali sreča je čudna ptica (Jurčič); Marsikaj sem že doživel, / vendar kaj takega še ne; V nasprotju z Grki so imeli Rimljani mogočno logiko, / a slabo dialektiko (Vidmar); Tinka je porodila dekletce. Živo in zdravo dekletce, / toda bedasto (C. Kosmač); Originalno, / ampak neokusno (J. Kozak); Veseli me vselej, kadar najdem človeka, ki mi ni iz gole samopridnosti, / ampak iz dobrega srca prijazen (Stritar); Prosta je besedna stava tedaj, kadar besede same po sebi nimajo določene stave, / temveč jo določa pomen stavka (Ss 1964); Raščica takrat ni bila samotna vasica v zatišju, stran od velikih poti, / marveč je stala sredi prometne in obrtne pokrajine (Rupel);
6. vzročno:²⁵ zakaj, kajti, saj, sicer, drugače, namreč:²⁶ Ne morem tja, / zakaj sosed me sovraži (SP 1962); Predlog je bil izglasovan brez debate, / kajti poslanec se je mudilo na večerjo; Storil sem, kot so mi rekli, / saj drugega mi tako ni preostajalo; Storil sem, kot so mi rekli, / sicer (drugače) bi se bilo še huje končalo; Storil sem, kot so mi rekli, / ne maram namreč nepotrebnih težav.
7. sklepalno: zato, pa, torej, tako, zatorej: Prišli ste, da se česa naučite, / zato se primite dela (SP 1962); Prosili so me, naj pridem, / pa sem; Dobro se bomo imeli, / pridi torej (SP 1962); Knjigo je pisal nekaj let, / tako so neke njene neskladnosti razumljive; Izdal si nas, / zatorej umri.

Spisek prirednih veznikov in primeri priredij kažejo na dva problema: prvi so vezniki z enako funkcijo, drugi pa mnogofunkcionalnost nekaterih veznikov, posebno *in*, *pa*, *ali*. O obojem sem pred leti že pisal,²⁷ zato se tu lahko omejimo na kratko poročilo o najbistvenejšem.

Medsebojno razmerje posameznih veznikov iste vrste je mogoče kolikor toliko zanesljivo ugotoviti na podlagi nasprotij, kot so »sodobno — zastarelo, leksikalizirano — svobodno, knjižno — ljudsko, stilsko zaznamovano — stilsko nevtralnno, navadno — poudarjalno, splošno — predvsem na papirju« ipd. Primer za sodobno proti zastarelemu nam lahko ponazorita protivna veznika *pa* in *pak*,

²⁴ Med temi vezniki je zanimiv *ampak*: rabi se ali samostojno, tj. tako kot *pa*, *vendar*, *toda*, hkrati pa v zvezi z *ne*, tj. tako kot *sicer* vedno *temveč* in *marveč*. SP 1962 (str. 105) navaja samo primere, ko se *ampak* da zamenjati s *temveč* in *marveč*. Breznik (Ss. 1934, str. 210) navaja med protivnimi vezniki tudi *ali* — *ali*, *vendar* tega ni ponazoril s primerom. Ali je to sploh mogoče?

²⁵ Ss 1964 (str. 322) imenuje te veznike »tako imenovan/e«, ker da so »pravzaprav prislovia«. Prav zamenjava s *ker* pa kaže, da gre za veznike.

²⁶ Iz Breznikovega spiska (Ss 1934, str. 209) veznikov vezalnega priredja smo prenesli sem *namreč*.

²⁷ Prim. Stilsko vrednost slovenskih knjižnih veznikov, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb 1964. Tam je tudi vsa zadevna bibliografija od Dalmatina sem.

leksikalizirano — svobodno vezalna veznika *pa* in *in*,²⁸ za knjižno — ljudsko primerjaj *in* in *pa* (kadar *pa* ni leksikaliziran) ali *nato* — *potlej*. Vsa doslej navedena nasprotja ponazarjajo hkrati stilsko nevtralnost — zaznamovanost. Za nasprotje navadno — poudarjalno primerjaj protivno *pa* — *ali* (ali *vendar*) za splošno — predvsem na papirju *pa* *zato* — *tedaj*.

Glede veznikov *in* in *pa*, teh najtipičnejših zastopnikov tako imenovanih polifunkcionalnih veznikov, sem v omenjeni razpravi prišel do sklepa, da tu dejansko ne gre za funkcionalno polisemantičnost, temveč da je prvi v knjižnem jeziku vezalni, drugi pa protivni; v vseh drugih funkcijah pa samo zamenjujeta specializirane veznike. Ker smo *pa* obravnavali v primerih²⁸, naj to svojo misel prav na kratko ponazorim ob vezniku *in*, pri tem pa se oprimo kar na primere, ki nam jih daje Ss 1964: *Mimo si šel,/ in se nisi oglašil (in = a, pa toda); Velikim pevcem so nekdanje dni zidala mesta se na strune zvok,/ in danes moji pesmi dano ni siroti eni utolažiti jok (in = toda); Toplo je bilo/ in sneg se je tajal na strehah (in = zato)*. V vseh teh primerih je raba veznika *in* stilsko zaznamovana. Tako je tudi v primerih *Zatri mi knjigo,/ in tema se zgrne nad nami* in *Zapišem ti zemljo/ in prost boš vojaščine*, kar se oboje da razlagati podredno: *Če nam zatreš knjigo, se nad nami zgrne tema oz. Zapišem ti zemljo, da boš prost vojaščine*. Primer *Toplo je bilo/ in sneg se je tajal na strehah* nam kaže, da posledična, vzročna, pa tudi protivna razmerja, ugotovljena na podlagi suhe, absolutno najnaravnejše logične analize razmerij vsebin v dveh stavkih, ki potencialno tvorita priredje, v konkretnem sobesedilu vendarle lahko doživimo kot samo vezalna. To nam, morda nehote, potrjuje tudi Ss 1964, ki ta primer uvršča enkrat v vezalno, drugič pa v posledično priredje.²⁹ Za človeško zavest sta v prvem primeru važni dve soobstajajoči dejstvi, namreč »toplota« in »tajanje«, v drugem pa njuna povezanost kot vzrok in posledica.

Rečenemu bi se lahko ugovarjalo (če bi se našli drugačni primeri, kot smo jih obravnavali tu) s stališča sintaktičnega nasprotja zaznamovan — nezaznamovan. V tem primeru bi bil vezalni *in* (in podobno analogni pogovorni *pa*) pač vezalno sredstvo priredja par excellence (kakor sem v omenjeni razpravi o stilski vrednosti slovenskih veznikov lahko ugotovil za podredni veznik *da*, ki lahko uvaja odvisne stavke skoraj vseh vrst).

Kot je znano, so neodvisni stavki lahko združeni v priredje tudi brez veznika. Taka priredja bi jaz imenoval nevezniška, njihovo zloženost pa sorednost. Odličen primer za vezalno nevezniško priredje je npr. tale:

1. *Trudna peša motna voda kot brez struge,/ kot brez dna;*
2. *Blatna,/ ostudna, gosta kreša,/ ščavje ji prepleta tla;*
3. *Lena,/ gnila,/ žolta pena,/ s plevami pomešana plava,/ tava,/ kolobari/ sem/ zdaj tja;*
4. *Vzide luna: / proti nji se iz tolmana zêlen vzpne mrlič.*³⁰

²⁸ Vsi primeri, ki jih SP 1962 (str. 558) navaja za vezalni *pa* so leksikalizirani (*tu pa tam, ne grem pa ne grem, ga ni pa ga ni od nikoder*) ali *pa* so pogovorni (*oče pa mati, jaz pa ti pa on*). — Dodal bi, da se veznik *pa* v primerih kot *Iz kočice sem slišal ječanje, pa sem stopil noter* rabi stilsko zaznamovano, če nam je v mislih posledično priredje (o tem gl. nižje pri vezniku *in*) kot vezalno priredje pa zveni pogovorno.

²⁹ Ss 1964, str. 320 proti str. 102.

³⁰ O. Zupančič, Obup; LZ 1938.

Priredni členi so (sicer že enako tiskani):

<i>kot brez struge</i>	<i>blatna</i>	<i>kreša</i>	<i>lena</i>	<i>plava</i>	<i>sem</i>
<i>kot brez dna</i>	<i>ostudna.</i>	<i>ščavje</i>	<i>gnila</i>	<i>tava</i>	<i>tja</i>
	<i>gosta</i>		<i>žolta</i>	<i>kolobari</i>	
			<i>s plevami pomešana</i>		

Eno samo vezniško besedo je pesnik uporabil v vsej pesmi (nekak izmenični *zda*): v vseh drugih primerih razmerje med členi priredja besedno ni nakazano, vendar ga večinoma z lahkoto spoznamo za vezalno oz. stopnjevalno. Enota 4 je posebno zanimiva zaradi tega, ker je razmerje med obema stavkoma mogoče pojmovati tudi podredno, tj. časovno, vendar je tako dekodiranje pesmi manj v prid. Na to posebnost sosednih stavkov (in drugih sintaktičnih enot) opozarjam predvsem zato, da lahko poudarim večjo svobodo pri dekodiranju takih enot sporočila.

Ali so vsa priredja lahko nevezniška?

Da so taka lahko vezalno, vzročno in sklepalno, je slovenski slovnici znano vsaj že od Breznika, ki pravi: »/V/ živahnem govoru /vezni in/ lahko popolnoma izpustimo (brezvezje, asyndeton),³¹ in »vzročni in sklepalni veniki se lahko izpuščajo, ker drugi stavek sam naznanja vzrok ali posledico.«³² Postavlja pa se tudi vprašanje, ali so vsi nevezniški stavki (in njih deli seveda) asindetični ali brezvezni, tj. da tvorijo posebno stilsko figuro in jih je treba imeti zato za stilsko zaznamovane?

Na ti dve vprašanji bomo odgovorili najlaže, če imamo pred očmi nekaj primernih zgledov. Prvi bodi iz Prešerna:

1. *Sem dolgo upal in se bal,/ slovo sem upu,/ strahu dal;*
2. *srce je prazno,/ srečno ni,/ nazaj si up in strah želi.*

Ta primer nam v enoti 1. kaže brezvezniško vezalno zvezo, ki jo sicer izraža veznik *nato*; seveda je vezalno brezvezniško tudi v *upu,/ strahu*. V enoti 2. pa imamo najprej protivno brezvezniško priredje (*srce je prazno,/ srečno ni*), célo to priredje pa je prvi člen posledičnega priredja (*srce je prazno, srečno ni,/ nazaj si up in strah želi*). Vzročno brezvezniško priredje imamo v naslednji kitici Daneta Zajca: *Ne glej me,/ ne maram tvojih oči. /Druge oči gledajo vame.*³³

Tu prvo priredje postane prvi člen drugega, podobno kot zgoraj pri Prešernu. Zgled za stopnjevalno brezvezniško priredje od istega pesnika je toliko zanimivejši, ker je sintaktično pristavčen: *Dá ji besede. Besede strahu. /Besede samote./ Besede skozi vozle na ustih,/ besede o ljubezni*. Prav to je tudi v naslednjem: *Ko jo je zagledal, je zbežal daleč v sivo ravnino kot klic, ki se je poslovil,/ kot človek, ki je umrl*. Primer za ločno nevezniško priredje je teže najti, nemara: *Greš, ne greš?*³⁴ Za pojasnilno priredje: *Pred njim se je ustavila senca: bil je njegov brat*.

³¹ Ss 1934, str. 209.

³² N. m., str. 210. Tako tudi Ss 1964, str. 321 za *in* in str. 323 za sklepalno priredje, medtem ko se za vzročne priredne veznike trdi, kot smo že slišali, da so v slovnici prislovi in so take zveze stavkov zaradi tega brezvezniške (str. 322); podobno še za *potlej* in *nato* in *tudi* v vezalnem priredju (str. 321).

³³ Jezik in zemlja, 1961.

³⁴ V ločnem priredju je pri vprašalnih stavkih ta posebnost, da smo v dvomih, ali je tudi prvi *ali* veznik ali ne. M.

Odgovor na zastavljeni vprašanji bi bil po teh primerih: Vsa priredja so lahko nevezniška, vsa taka pa so hkrati stilsko zaznamovana. Tako je v knjižnem jeziku sedaj, ni pa tako vedno moralo biti v slovenskem jeziku, kot nam kažejo številne sorodne tvorbe npr. v ljudskem umetnostnem izročilu in sploh v ljudskem govoru (prim. *Ne hodi čez Dravo, / so velče vodé, / hi se mogel vtopiti zavoljo menè; O četu, / mater' je obljubil, da bo novo mašo pel; Pristopajte, / darovajte našo mlado nevestico! Bratci, sestre, pristopajte, / pristopajte, darovajte* (vse ljudsko blago); *Deca so mi goli, / bos i* (Mostec).

Čas, ki nam je bil na razpolago za raziskavo, nam ne dopušča podrobneje govoriti o priredjih, izraženih s podrednimi sredstvi. To naj samo ponazorim ob veznikih kot *medtem ko* ali *namesto da* in ob predlogu *z/s*, ki nam nadomestujejo protivne in vezalne veznike: *Medtem ko so cirlico prevzeli predvsem pravoslavni narodi, / se je glagolica še dolgo ohranila v poglavitnem med Hrvati ob morju* (Legiša, Tomšič); *Namesto da bi se bil odločil za belega, / si je izbral črnega, slabšega; Z očetom sva šla v vinograd.* (= *jaz/ in oče*). Zdi se nam, da je vse priredne odnose mogoče izraziti tudi s podrednimi sredstvi. Vendar bo treba vprašanje, ali imamo v teh primerih še opravka s priredji, in ne že s podredji rešiti ob kaki drugi priliki, nemara prav na podlagi tega, ali je njih sestavine mogoče ali nemogoče invertirati.

AKADEMIJIN SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Jakob Rigler
SAZU Ljubljana

PROBLEMATIKA NAGLAŠEVANJA V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Pogoj za formiran jezik je med drugim tudi izdelano pravorečje. Seveda se pravorečje z razvojem jezika spreminja. Spada celo med področja, ki se hitro razvijajo in ki so močno pokrajinsko in individualno barvana. Zato je pri normiranju pravorečja tudi toliko težav. V ta namen smo Slovenci porabili mnogo energij, morda več, kot je bilo potrebno, na vsak način pa preveč glede na rezultate. Spomnimo se samo npr. boja proti elkanju ipd. Vendar tega ni kriva morda naša nesposobnost, naša nediscipliniranost ali neprilagodljivost, ampak specifične zgodovinske razmere, v katerih se je formiral naš jezik.

Ob nastanku v 16. stoletju je šlo nekako brez večjih pretresov s srečno Trubarjevo odločitvijo, da prevzame za knjižni jezik jezik slovenskega središča Ljubljane. Ta jezik so priznavale za svoj vse slovenske pokrajine, kot se je pokazalo s finančno podporo Dalmatinovi Bibliji. S tem jezikom so nadaljevali tudi protireformatorji. Seveda v tistem času niso posvečali posebne pozornosti

izgovoru, čeprav ga tudi niso zanemarjali. Vendar jim do popolne enotnosti ni bilo, saj so nekateri celo učili, da izgovarjaj vsak po šegi svoje dežele, in prve začetke za tako mnenje moramo videti najbrž že v Dalmatinovem označevanju jata. Pozneje je zaradi upravopolitične razdrobljenosti slovenskega ozemlja, saj je vsaka pokrajina živela in se razvijala po svoje, in vse slabše kontinuiranosti v pisanju prišlo tudi do drobljenja knjižnega jezika na pokrajinske variante. To razdrobljenost in razpuščenost je bilo nato težko spet spravljati na skupen imenovalc. Za pravorečje pa je bilo še posebno pomembno pomanjkanje tistega sloja slovenskega prebivalstva, ki bi kontinuirano gojil tudi govorjeni knjižni jezik. To je pripeljalo do znanih slovenskih pravorečnih težav, ki so se posebno očitno pokazale po marčni revoluciji 1848.

Vseh težav se do zdaj nismo znebili; z razgibanim razvojem po drugi svetovni vojni pa se pojavljajo vedno novi problemi in potrebe po spremembah pri kodifikaciji izgovora. Tu ne bi navajal vse problematike slovenskega pravorečja, omenil bi le nekatere stvari v zvezi z naglaševanjem.

Problem naglaševanja je eden med pomembnejšimi iz pravorečja. Že Bohorič je v svoji slovnici (1584) teoretično pristopil k temu pojavu in govoril o naglasnem mestu, o dolgih in kratkih samoglasnikih. Njemu pomeni akut kot naglasno znamenje na besedah že samo naglas in ne več kakor Krelju in pretežno Dalmatinu oznako določenega samoglasnika (jata). To se potem nadaljuje tudi v drugih slovnica. Pri Kopitarju (1808) je naglas že zelo dobro obdelan; enako tudi pri Metelku. Slabše je bilo s šolskimi slovnici. V Janežičevi slovnici, ki je skupaj s Sketovimi priredbami doživela deset izdaj in bila uradna šolska slovnica do Breznika, to je več kot pol stoletja, je namreč naglas slabo obdelan. Šele Breznik je s svojo programsko razpravo Naglas v šoli (1911) in s svojo slovnico (1916) vsaj načelno — če že ne v šolski praksi — priboril naglasu pri učenju knjižnega jezika tisto mesto, ki mu gre.

V slovenščini naglasno mesto ni vezano na določen položaj. Zaradi po narečjih različno daleč izpeljanih naglasnih premikov, še bolj pa zaradi različno daleč izpeljanih posploševanj naglasa v posameznih oblikoslovnih kategorijah pripadniki različnih narečij precej različno naglašujejo. Do nedavna so slovnice pogosto skušale naglaševanje preveč arhaizirati. V zadnjem času pa je opaziti močno približevanje govorjenemu jeziku, in sicer spet jeziku središča, to je kultiviranemu ljubljanskemu izgovoru.

Ta kultivirani govor ima svoj poseben razvoj, na katerega med drugim močno vpliva pisna podoba besede. V njej so se izoblikovala določena estetska merila, ki sedaj usmerjajo razvoj. Tako je npr. zanj dovolj značilno posploševanje enotnega naglasa zlasti v samostalniški in pridevniški sklanji. Pomembne posledice pa ima zlasti še odpravljjanje moderne vokalne redukcije. Moderna vokalna redukcija je namreč v kultiviranem govoru ocenjena za nelepo in se večinoma odpravlja. To pa ne vpliva samo na naglasno mesto, kot npr. pri predpinskih opisnih deležnikih tipa *pomnožili* ali samostalnikih tipa *lipovina* ipd., ampak se odraža tudi v kvantiteti. Za narečni polglasnik iz kratkih *i*, *u* ali *ě* se vnaša nereducirani samoglasnik. Ta narečni polglasnik bi bilo treba zamenjati s kratkimi samoglasniki, toda ker kratkih naglašanih *i* in *u*, a včasih tudi drugih kratkih naglašanih samoglasnikov v narečju večkrat ne poznajo, je potem vzpostavljeni samoglasnik v kultiviranem jeziku navadno dolg. Pri normiranju so pogosto težave s tem, kako daleč iti pri priznavanju teh dolžin oziroma kako

daleč iti s priznanjem, da se v slovenščini izgublja kvantiteta. Korak za korakom ta stvar napreduje. Slovenski pravopis 1950 je npr. priznal dolžino pri samostalnikih tipa *podpis* in pridevniki na *-iv* (toda *-ljiv* je še kratek), pri katerih je kračina deloma izgubljena že tudi v narečjih in ne le v kultiviranem govoru. Pleteršnik ima to še skoraj vse kratko, pretežno pa tudi SP 1935. SP 1962 je podaljšal tudi pridevniški tip *dolgouh* in pridevnike na *-ljiv*. Torej najprej pri izpeljankah in zloženkah z *i* in *u*, redkeje pri posameznih priponah. Dosledno pa ti tipi niso izpeljani: tako ima npr. SP 1950 med pridevniki *dolgokljùn* poleg *krivokljún* ipd.

Vendar je pri teh tipih z omenjeno vzpostavitevjo nereduciranega glasu prišlo tudi do spremembe v občutku za naglasne p̄emene v besedotvorju. Tako se v nekaterih od omenjenih tipov daljšajo tudi že drugi samoglasniki in ne samo *i* in *u*. Naslednja stopnja v priznanju dolžin je pri pridevniki tipa *brezzob*, *črnogled* in *debeloglav* ter samostalnikih tipa *glavosek* (tj. zloženkah s samostalnikom v prvem delu). Novi slovar bo imel tip *brezzob* (z e in o) z dolžino in v redkih primerih z dubleto, *debeloglav* (z a) z dubleto ter tip *glavosek* z dolžino in večinoma dubleto. Ostala bo večinoma kračina pri samostalnikih tipa *črnogled* (nasproti dolžini pri enakem pridevniku). Prav tako bo zdaj že priznana dolžina poleg kračine v opisnem deležniku tipa *trpel*. Ves jugovzhodni del slovenščine z vsemi osrednjimi narečji namreč v teh deležnikih sploh nikdar ni imel tega, kar je bilo doslej obvezno, to je široki kratki e, kajti kratki ě je bil na tem področju ozek (izjema so nekateri štajerski govori zaradi novejšega razvoja) in se je v osrednjih narečjih razvil v *i* ter nato z *ȳ* iz *ĭ* asimiliriral v *ou̇* ali *ù*. V sedanjem knjižnem jeziku torej v nobenem primeru ne moremo imeti kontinuirane oblike, ampak na vsak način nekaj novega: ali kvaliteto ali kvantiteto. Ker zdaj prodira dolžina, oziroma je vsaj pri mlajši generaciji v precejšnji meri že prodrla, je nima smisla prepovedovati.

Spreminja pa se tudi kvaliteta naglašanih dolgih e in o. Pri tem je opazna težnja k zamenjavanju ozkih o in e s širokimi. Ekspanzija širokih e in o je posebno močna v ljubljanskem govoru. Vzrok je treba iskati v tem, da sta bila široka e in o funkcionalno manj obremenjena in je bilo treba zvečati njuno pogostnost, če sta se hotela obdržati v fonološkem sistemu. Zdaj prodirata, kjer so pač možne analogične zamenjave ali različne substitucije, kot npr. v tipu *klečal*, v samostalnikih srednjega spola tipa *vedro*, v izposojenkah kot *beda*, v onomatopejskih besedah ipd. S širokim e se v govoru pogosto zamenjuje tudi etimološki polglasnik. Vendar te stvari že ne spadajo v tu obravnavano problematiko.

Vendar so naglasno mesto, kvantiteta, do neke mere tudi kvaliteta samo del naglasne problematike. Tu pa bi predvsem rad pokazal nekaj problematike iz drugega dela, ki je morda manj opazen, na vsak način pa manj gojen oziroma ga praktično za govorjeni jezik sploh ne gojimo. Slovenci imamo namreč dva tipa naglaševanja: dinamično in tonemsko. Pri drugem razlikujemo ne samo naglasno mesto in kvantiteto (ter kvaliteto) samoglasnika, ampak tudi različen potek tona, različno intonacijo. Intonacija ima razločevalno vrednost, z njo lahko razlikujemo pomen besed ali oblik pri sicer enakih besedah: *zôb* (Nsg.) : *zôb* (Gpl.), *igrála* (opisni deležnik fem. sg.) : *igrála* (opisni deležnik masc. du.), *dêla* (3. os. sg.) : *dêla* (Gsg.), *kôsi* (Npl. od *kos*) : *kôsi* (3. sg. od *kôsiti*), *vrtá* (3. sg. od *vrtati*) : *víta* (Gsg. od *vrti*), *úren* (adj. od *ura*) : *úren* (*hiter*, *spreten*) ipd.

To dvojnost intonacij je v slovenščini odkril V. Vodnik v svoji slovnici (1811). O intonaciji so potem pisali številni jezikoslovci; omenjali so jo tudi v slovnica, s celotnimi paradigmami pa jo je v slovnico uvedel Šuman v svoji izdaji šolske slovnice 1884, vendar ta slovnica v šole ni bila uvedena. Največ pa sta o intonaciji pisala Valjavec in Škrabec. Pleteršnik jo je uvedel v doslej največji slovar slovenskega jezika (1894—1895). Za nadaljnji razvoj tonemskega naglaševanja sta pozneje poskrbela še Breznik in Ramovš; prvi predvsem za glagol, drugi za pridevnik. Z Breznikom je intonacija končno prišla tudi v šolsko slovnico.

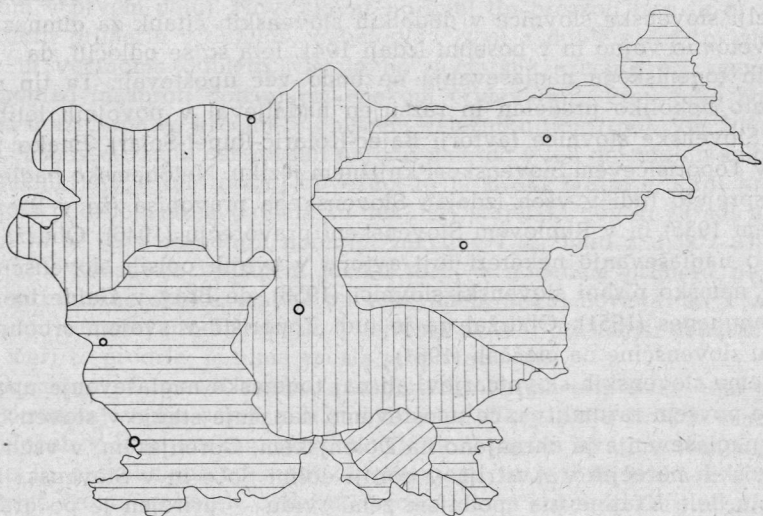
Toda v naših šolah je bil problem že z učenjem naglasnega mesta, kaj šele z intonacijami. Tudi Breznik sam ni mislil, da bi se tonemskega naglaševanja učili pripadniki tistih narečij, ki ga ne poznajo. Kot vidimo iz njegovega članka Naglas v šoli, je podatke o tem naglaševanju namenil samo tistim, ki intonacijo govorijo in imajo posluš zanj, za druge bi bilo važno samo naglasno mesto. Prireditelji slovenske slovnice v dodatkih slovenskih čitank za gimnazije pred drugo svetovno vojno in v posebni izdaji 1941. leta so se odločili, da v šolskih učbenikih tonemskega naglaševanja ne bodo več upoštevali. Ta tip slovnice se je nato nekoliko predelan in razširjen nadaljeval v povojnih letih v več izdajah Slovenske slovnice (avtorji Bajec-Kolarič-Rupel-Šolar). Enako je z naglasom v Toporišičevem Slovenskem knjižnem jeziku. Netonemsko naglaševanje je bilo sprejeto tudi v vseh izdajah Slovenskega pravopisa (že v Breznik-Ramovševem 1935) in v Ruplovem Slovenskem pravorečju (1946). Obdržali pa so tonemsko naglaševanje nekateri tuji avtorji v svojih opisih slovenščine, npr. Svane v nemško pisani slovenski slovnici (1958), de Bray v Guide to the Slavonic Languages (1951). Obdržal ga je tudi Toporišič v svojem srbohrvaškem učbeniku slovenščine na ploščah (1961).

Dilema slovenskih slovničarjev, ali naj tonemsko naglaševanje upoštevajo ali ne, je povsem razumljiva, če upoštevamo današnje stanje v slovenščini. Tonemsko naglaševanje je ohranjeno na Dolenjskem, Gorenjskem, v vseh slovenskih koroških narečjih v Avstriji, v gornji dolini Soče in v Slovenski Benečiji ter v delu Bele Krajine (na spodnjem zemljevidu — prirejen je po gradivu za SLA — pokončno črtkano). Velika področja slovenskega ozemlja pa tonemskega naglaševanja več ne poznajo (vodoravno črtkano; poševno črtkano je mešano kočevsko ozemlje).

Praktično ni mogoče predpisovati tonemskega naglaševanja ljudem, ki so doma z ozemlja, kjer ga ne poznajo, saj bi se ga skoraj ne bilo mogoče naučiti. Po drugi strani pa spet ne moremo pustiti vnemar dejstva, da dobra polovica Slovencev govori s tonemskim naglasom, zlasti ne, ker tako govorijo v osrednjih narečjih in v Ljubljani, ki je s svojim kultuviranim govorom odločujoča za knjižno normo.

Nisem sentimentalen do intonacije in ne mislim, da bi jo bilo treba umetno ohranjati. Če se bo izgubila, nič hudega, saj je v jeziku toliko redundance, da izguba tonemskega naglaševanja prav gotovo ne bo ogrozila sporazumevanja. Kar se estetskih meril tiče, so pa tako vedno relativna, in se zdi enim lepše tonemsko, drugim pa netonemsko naglaševanje. Toda dokler intonacijo govorimo cziroma dokler jo v knjižnem jeziku dopuščamo, je vendar potrebno neko gojenje tega pojava.

Nastane namreč vprašanje, kako naj ljudje s tonemskim naglaševanjem govorijo, da bo njihov govor veljal za knjižnega in ne narečnega, kajti nenormalne intonacije so opazne. V Slovenski slovnici (1956, 1964) je o tem naslednje navodilo: »Padajoči in rastoči poudarek . . . nista ukazana za pravilo v slovenskem zbornem govoru . . . Kdor pa ju loči iz domačega govora, ju bo seveda uporabljal tudi v zbornem govoru, vendar brez narečnega barvanja«. Pri tem je mišljena najbrž linija melodičnega poteka, ki res lahko daje zelo izrazito narečno barvo, ki za knjižni jezik ni sprejemljiva. Toda narečno barvanje je lahko tudi v tem, če zamenjujemo intonaciji, kajti na področju s tonemskim naglaševanjem nimamo povsod enake razvrstitve obeh tonemov. Ker je akutirana intonacija označen (markiran) tonem, je zato bolj opazna uporaba akutirane intonacije na nepravem mestu, medtem ko cirkumflektirana namesto akutirane ne moti preveč.

Torej je treba dati, kot dajemo za druga področja jezika neka navodila, s katerimi se skušamo približati najbolj normalnemu tipu govora, tudi za tonemsko naglaševanje neke podatke. Ali pa je treba v knjižnem govoru odpraviti tonemsko naglaševanje, to se pravi, učiti ljudi, da bi govorili brez intonacij. Včasih ima človek vtis, da gresta deloma v to smer radio in televizija. Verjetno sicer nezavedno in brez programa; vpliva pa lahko na to pomanjkanje vsakršne norme v tem pogledu za sodobni knjižni jezik. Mnogi Pleteršnikovi naglasi so namreč že zastareli, pa tudi besedje se je od tedaj že mnogo spremenilo. Enako je s premenami tonemov v oblikoslovju, ki so jih določili zlasti Valjavec, Škrabec, Breznik in Ramovš. Upoštevati je treba tudi to, da so dosedanje intonacije na besedah kot tudi tonemske premene v oblikoslovju določene večinoma na osnovi osebnega govora piscev posameznih del, ki so bolj ali manj predstavljali posamezna narečja. Toda knjižni jezik je tudi pri tonemskem naglaševanju šel pogostokrat svojo pot in uveljavil oziroma uveljavlja drugačne intonacije, kot so v narečjih, na katera so se doslej opirali. V današnjem času že ne govori isti človek vedno enakih intonacij v narečju in v knjižnem jeziku.

Večkrat bo dobro ločil, kaj spada le v narečje in ne tudi v knjižni jezik. Zato bo treba ugotoviti intonacijo knjižnega jezika.

Ko je bilo določeno, da bo novi slovar slovenskega sodobnega knjižnega jezika dajal — sicer posebej kot dodatno pojasnilo — podatke tudi za tonemsko naglaševanje, sem zastopal mnenje, da mora dajati podatke za sedanjo knjižno intonacijo ne glede na to, če je zgodovinsko upravičena ali ne, in ne glede na to, če se ujema z intonacijo v narečjih ali ne. Večinoma so sicer menili, naj bi slovar dajal dolenske ali gorenjske intonacije ali pa intonacije dveh govorov: enega gorenjskega in enega dolenskega, s čimer bi dajal podatke, ki bi bili zanimivi zlasti za tuje slaviste in uporabni za primerjalno raziskovanje. To bi bilo sicer dosti lažje, kot dajati podatke za knjižno intonacijo, toda ti podatki — pa naj bodo za primerjalno akcentologijo še tako zanimivi — ne spadajo v slovar knjižnega jezika, ampak v opise posameznih narečij. Vendar tudi mnenje, da so samo narečne intonacije pomembne za znanstveno raziskovanje in primerjalno akcentologijo, ne vzdrži kritike, saj nam že sam študij intonacije v knjižnem jeziku da zanimive rezultate, razen tega pa nam sedanji razvoj v knjižnem jeziku s svojim oblikovanjem novih možnosti in variant lahko osvetli razvoj v starejših obdobjih.

Pri ugotavljanju in določanju knjižne intonacije je seveda treba čim bolj upoštevati splošno rabo pri uporabnikih knjižnega jezika, samo delno lahko pri normiranju upoštevamo tudi tradicijo. Za knjižno lahko velja le intonacija, ki jo govorijo v knjižnem jeziku ljudje oziroma vsaj dovolj visok odstotek ljudi, doma z osrednjih področij s tonemskim naglaševanjem, zlasti v Ljubljani.

Pri takih načelih pa intonacija ne more biti povsem enotna. Toda če imamo razmeroma dosti variant z različnim naglasnim mestom, kvantiteto ipd., mora biti jasno in nas ne sme motiti, da bo pri intonaciji, že zaradi njene narave, dvojnic še več. Število intonacijskih dvojnic v slovenskem knjižnem jeziku pa naraste še tudi zato, ker niso samo posledica razvoja, tj. da nastopata ena ob drugi starejša in mlajša intonacija, ampak se prav v Ljubljani stikata dve narečni področji, ki imata do neke mere različno tonemsko naglaševanje. Nekatere posebnosti teh področij se v knjižnem govoru odpravljajo, medtem ko so se pa nekatere druge od teh posebnosti obojne uveljavile v knjižnem govoru.

Za ponazoritev bi navedel nekaj okoliščin, ki povzročajo intonacijske spremembe in uveljavljanje intonacijskih dvojnic v sodobnem knjižnem jeziku.

Zelo pomembno vlogo pri uvajanju novih intonacij ima odpravljanje moderne vokalne redukcije. Ta pojav namreč ne povzroča samo prej omenjenih kvantitetnih sprememb, ampak tudi intonacijske. Dolgi vokal, ki nadomesti reduciranega kratkega, je največkrat cirkumfleksiran, in ta intonacija potem lahko prodira tudi v druge oblike. Tako dobimo namesto *podpãš podpãsa* že kar *podpãs podpãsa*. Dalje v sklonih, kjer je nekoč nastopila metatonija in se je pozneje končnica reducirala, zdaj pa obnavljajo končnico z uvajanjem nereduciranega samoglasnika, navadno odpravijo metatonijo. Ko npr. k mest. ed. z reducirano končnico *brât* dodajo *-u*, navadno v tem sklonu nič več ne premenjujejo za to besedo normalnega akuta v cirkumfleks, ampak govorijo *brátu*. To pa ne velja za pripadnike tistih narečij, ki so v svojem narečnem izgovoru končnico reducirali samo do polglasnika (*brâta*) in potem v knjižnem govoru ne spremenijo števila zlogov; ti metatonijo navadno ohranijo. V zvezi z odpravljanjem moderne vokalne redukcije bi omenil še opisne deležnike tipa *štel*.

Narečno se je *štèl* razvilo v *štù* ali *štòy*. Podobno, kot pri njej omenjenih samostalnikih tipa *podpis*, se v govoru tudi tu pri odpravljanju redukcije vnaša navadno dolg cirkumfektiran samoglasnik. Oblika *štèy* pa nato pride v zvezo s tipom *wzèu wzèla wzèli* in po tem vzorcu se ustvari tudi *štèli* za starejše *štéli* (iz *štéli*). Enak, toda zdaj še manj razvit pojav začenja nastopati tudi pri glagolih tipa *ubìl*. Pri tem pojavu pa upoštevamo za zdaj v knjižnem jeziku samo nekatere primere, pri katerih je že močneje prodrli; to so glagoli z *u* (*obuti*) in posamezni primeri večinoma bolj knjižnih glagolov z *i* (npr. *briti*).

Današnji občutek za tonemske preмене pri tvorbi besed je že precej drugačen od nekdanjega. Če besedo danes sproti izpeljujemo, bo imela lahko drugačno intonacijo kot druga, po strukturi sicer enaka tvorba, ki je pa bila narejena že v davni preteklosti in je bila toliko pogostna, da je kontinuirano obdržala svojo intonacijo do danes. Prim. npr. *Grádec* v krajevnih imenih poleg redkejše novejše pomanjševalnice *grâdec*, ali *zôbec* poleg novejšega *zôbec*, toda le *cevozôbec*, ki je mlada tvorba ipd. To dejstvo morda izmed vseh najbolj ustvarja vtis nesistemskega v knjižnem naglaševanju. Ker posamezni uporabniki knjižnega jezika glede na njihov narečni in tudi socialni izvor lahko poznajo besedo v kontinuirani obliki, drugi pa jo na novo izpeljujejo, prihaja ta možnost dvojnosti precej do izraza tudi pri eni in isti besedi.

Podobno pa je tudi v besedju nasploh. Če se beseda sprejme kot knjižna, se lahko vključi v drug intonacijski tip, kot bi bilo zgodovinsko upravičeno, to se pravi v drug tip in ne v tistega, v katerem je beseda nekoč lahko že bila. Tudi domače besede, in ne samo tujke, se namreč lahko na novo prevzamejo iz knjižnega jezika. Beseda se vključi v intonacijski tip, ki mu je po strukturi najbližja. Pri več možnostih ima včasih prednost pogostnejši tip, še pogosteje pa cirkumfektirani. Npr. besede kot *baroka*, *barufa*, se zdaj v knjižnem jeziku vključujejo v cirkumfektirani tip, medtem ko so bile nekoč vključene v akutiranega in jih tisti, ki jih poznajo iz narečja v starejši obliki, še govorijo z akutom. Celo dvozložnice, kot npr. *cona* ipd., se rade vključijo v cirkumfektirani tip, čeprav pri besedah s tako strukturo akut odločno prevladuje.

Precejšnjo zmešnjavo je v knjižnem naglaševanju povzročila tudi določna oblika pridevnika. Znano je, da je v slovenščini določna oblika doživela metatonijo. Večina teh metatoniranih primerov je dobila še člen. Pozneje je začel k oblikam s členom prodirati cirkumfleks, ki je po narečjih različno daleč prodrli — ponekod skoraj k vsem primerom (izjema je zlasti pridevnik *mład*). Toda ker se v knjižnem jeziku razen v redkih primerih člen ni uveljavil, se je začelo izgubljati tudi naglaševanje, ki je bilo vezano na člen. Breznik v slovnicaš še upošteva metatonijo določne oblike, Ramovš pa že ne več. Vendar brez sledu ti metatonijski naglasi niso izginili. Zdaj večina uporabnikov knjižnega jezika intonacijsko več ne razlikuje določne od nedoločne oblike, toda včasih je intonacija določne oblike posplošena v obe obliki.

Določeno število dubletnih intonacij v knjižnem jeziku je tudi posledica mešanja gorenjskega in dolenskega narečnega področja, ki oboje pritiska tudi na Ljubljano. Že Pleteršnik včasih s teh področij navaja dubletne intonacije, čeprav še razmeroma redko (npr. *bíček*, tudi *bíček Dol.*; *gâber*, tudi *gâber Dol.*). Te gorenjsko-dolenske variante se pojavljajo v besedju in oblikoslovju. Med oblikoslovnimi bi omenil samo dvojje takih značilnih oblik: Rodilnik množine moških samostalnikov pri akutiranem tipu ima v dolenski metatonijo (*brâtov*).

v gorenjščini pa večinoma ne; prav tako ima dolensjščina izvedeno metatonijo (analogično) v ženski obliki opisnih deležnikov tipa *dēlala*, *mīslila*, gorenjščina pa ne.

Po drugi strani pa npr. tip *živēla* z metatonijskim cirkumfleksom na glagolski priponi *ē* ni v bistvu niti gorenjski niti dolenski (razen vzhodnodolenski), a vendar se pričinja pojavljati v knjižnem jeziku (in seveda v Ljubljani ter sporadično in lokalno tudi drugod) analogično po *pisāla*, *nosīla*. Med novejšimi pojavi, ki spontano nastajajo, je treba omeniti tudi prodiranje cirkumfleksa pri prislovih (npr. *včēraj* ipd.) in stalnih prislovnih zvezah (*na mīzo*, *na kmēte*, v *hrībe* ipd.).

Vse te in še druge tem podobne stvari je treba upoštevati, da bi se razumelo stanje intonacije v današnjem knjižnem jeziku. Sāmo kodificiranje naglaševanja, ki naj bi prikazovalo njegovo čim bolj verno podobo in podalo najbolj normalno intonacijo, kolikor je to objektivno sploh mogoče, pa je težavno delo, saj je pri današnjem stanju intonacije med knjižno govorečimi težko najti pravo mero, kdaj naj se dvojnice še upoštevajo in kdaj ne več.

Zapiski, ocene in poročila

ZAPISEK O AVTORSTVU 39. IN 40. »HORACOVE« ODE

Kot znano, je A. T. Linhart v svoji mladostni pesniški zbirki *Blumen aus Krain* objavil tudi latinski tekst in nemški prevod tako imenovane 39. in 40. ode iz prve knjige Horacovih pesmi. Pod črto je zapisal tole opombo (v prevodu A. Gspana): »Ti dve Horacovi odi sta za nas nova prikazen, kajti nobena izmed znanih izdaj ju ne vsebuje. Da sta pristni, za to nam jamči kardinal Pallavicini, pomožni bibliotekar palatinske, nekdanj heidelberške knjižnice. On ju je odkril. Posvetil ju je državnemu svetniku Kröselu, ta pa, ki je hkrati učenjak in državnik, častitemu grofu Edlingu, iz čigar rok ju ima pisec pričujočega dela. Ob tem odkritju prijatelji muz ne morejo ostati ravnodušni.«

Ozadje tega »odkritja« pojasnjuje A. Gspan v opombi k prvi knjigi Linhartovega Zbranega dela (Ljubljana 1950) str. 511—512, takole: Omenjeni Horacovi pesmi sta potvorbi. »Duševni oče obeh od je Franc Karl baron Krösel Qualtenburški. Da bi pravi avtor maskiral literarno potvaro, si je izmislil zgodbo o Pallavicinijevem odkritju; zaradi večje verodostojnosti je tudi trditev, da je bil kardinal pomožni bibliotekar v enem izmed oddelkov vatikanske knjižnice, prosta izmišljotina.«

Toda ob tej Gspanovi razlagi ostaja še zmerom nepojasnjeno vprašanje, zakaj je Krösel v zgodbo o svojem odkritju vpletel ravno ime kardinala Pallavicinija kot nekakšne avtoritete o Horacu in zakaj mu je zraven pripisal še funkcijo pomožnega bibliotekarja (*Unterbibliothekar*) palatinske knjižnice. Nikjer ni dokazov, da bi se bil kardinal Pallavicini kdaj posebej ukvarjal s Horacom, prav tako »ni nobenega potrdila in tudi ni verjetno, da bi bil pomožni bibliotekar palatinske knjižnice« (A. Gspan). Po drugi strani pa se mi zdi prav tako malo verjetno in zelo tvegano, da bi bil Krösel svoje »odkritje« naprtil neki živi osebi,¹ saj bi le-ta s svojo avtoriteto njegovo izmišljotino lahko takoj postavila na laž. To bi bil Krösel storil še toliko težje, ker je njegovo »odkritje« očitno naletelo na živahen odmev v tedanjem učenem svetu (Horac je bil

¹ Kardinal Pallavicini je umrl leta 1785, 39. in 40. oda pa sta bili tiskani ne samo v Linhartovi zbirki (1781), ampak že 1760 v Pragi v izdaji Horacovih del.

tedaj najbolj bran pesnik, 18. stoletje se v literaturi večkrat označuje tudi kot »secolo craziano«!), saj mu ni nasedel samo naš Linhart, ampak še marsikdo drug.²

Verjetno je do tega prišlo po zamenjavi z nekim drugim Pallacinijem, ki je bil v resnici dober poznavalec Horaca. Njegovo ime je Stefano Benedetto Pallavicini, rojen je bil 21. marca 1672 v Padovi in ugledni aristokratski družini. Večji del svojega življenja je preživel v Nemčiji, predvsem v Dresdenu, kamor se je že v mladosti preselil s svojim očetom in kjer je našel svojo drugo domovino. V spremstvu raznih nemških knezov je prepotoval več evropskih držav, dvakrat se je mudil tudi na Dunaju. Umrl je 16. aprila 1742 v Dresdenu. V mladosti je pisal drame, pozneje se je zgledoval predvsem pri Metastasiju. Toda bolj kot z izvirno ustvarjalnostjo se je proslavil s prevodno dejavnostjo, zlasti pa je zaslovel s prevodom Horacovih od, ki ga je izdal leta 1763 v Leipzigu in ki je tedaj veljal za eno najlepših italijanskih prepesnitev Horaca. Ko je dve leti pozneje s saškim grofom Wakerbartom potoval po Italiji, je zaradi svojih prevodov Horaca doživljal aplavze vsepovsod, tako da se je njegovo potovanje spremenilo v pravi triumf, kot ugotavlja njegov življenjepisec. Prevod je bil po smrti ponatisnjen v prvem zvezku njegovih izbranih del (*Delle Opere del signor Stefano Benedetto Pallavicini tomo primo*, Venezia 1744). Prevodu je dodan tudi anonimen življenjepisen uvod na 17 straneh (brez paginacije): *Notizie pertinenti alla vita ed alle opere del Sig. Stefano Benedetto Pallavicini*.

Verjetno je imel Krösel in mislih prav tega odličnega poznavalca in posredovalca Horacove poezije, ko ga je navajal kot avtoriteto pri svojem »odkritju«; pri tem pa ga je bodisi sam bodisi grof Edling ali pa Linhart pomotoma zamenjal s kardinalom Pallavicinijem.

St. B. Pallavicini je bil med drugim v službi tudi na dvoru kneza Wilhelma, elektorja palatinskega. Ni jasno, kakšna je bila tu njegova začetna služba; nazadnje je postal knezov tajnik. Morda izvira ravno od njegove dejavnosti na palatinskem dvoru megljena in nejasna oznaka Pallavicinija kot »Unterbibliothekar des palatinischen Büchersaales«?

In nazadnje se nam vsiljuje tudi vprašanje, ali je St. B. Pallavicini morda le imel kaj opraviti z avtorstvom 39. in 40. »Horacove« pesmi?

V knjižni izdaji njegovih prevodov Horaca teh dveh pesmi ni. Toda posmrtni izdajatelj njegovih izbranih del na koncu svojega uvoda pripominja, »da ni objavil vsega povprek, kar je pokojnik zapustil«, ampak je izbral le to, o čemer je sodil, da bo »umrlemu v čast in živim v užitek ... Videli smo namreč že mnogo avtorjev, ki jim je bolj kot kaj drugega škodila pretirana vnema izdajatelj in katerih slava je trpela pod zvezki njihovih del, ki so bila objavljena v prevelikem številu.«

Potemtakem niti ni izključena možnost, da je Pallavicini spesnil tudi omenjeni dve psevdo-Horacovi odi, ki pa ju kritični izdajatelj njegovih del ni vzel v izbor, očitno zato, ker ne bi bili »umrlemu v čast«.

Kajetan Gantar
Filozofska fakulteta Ljubljana

---

² Obe odi sta še dolgo vznemirjali znanstveni svet. L. 1812 sta bili tiskani v Parizu v izdaji Horacovih *Carmina*. L. 1829 ju je ponovno prevedel v nemščino Johann Gabriel Seidl (prim. A. Gspan, SBL III 10, 273). Upošteval ju je celo še Erich Staedler v svojem *Thesaurus Horatianus*, ki je bil v rokopisu dokončan že l. 1933, a je postumno izšel šele l. 1962 v redakciji R. Müllerja v Berlinu.

OB IZIDU ANGLEŠKO-SLOVENSKEGA SLOVARJA*

Državna založba Slovenije je napravila širši javnosti veliko uslugo, ko je pred kratkim izdala prvi večji angleško-slovenski slovar, ki se kvalitetno in kvantitetno že skoraj da primerjati s podobnimi dvojezičnimi slovarji pri drugih narodih. Novi slovar nadomešča oz. dopolnjuje tri druge angleško-slovenske slovarje, ki so dolga leta služili slovenski (in neslovenski) javnosti: F. J. Kerna *Angleško-slovenski besednjak z angleško izgovarjavo* (Cleveland, Ohio: The American Home Publishing Company, 1919 in 1944), R. Škerljeve *Angleško-slovenski slovar* (6. izdaja, Ljubljana: DZS, 1965) ter A.

---

* A. Grad, R. Škerlj, N. Vitorovič, *Angleško-slovenski slovar*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1967. 1120 str. 65,00 din.

Grada *Angleško-slovenski slovar* (Maribor: Založba Obzorja, 1965). Prvi je bil v rabi predvsem v Severni Ameriki, druga dva v Sloveniji in drugod po svetu.

V uvodu je kratko navodilo za uporabo slovarja; največ je govor o fonetični transkripciji, nekaj tudi o razliki v izgovarjavi in pisavi angleščine in amerikanščine. Ne omenja pa ta uvod obsega besedišča in tudi ne virov, ki so služili avtorjem pri sestavljanju slovarja.

Slovar obsega v glavnem besedišče vsakdanjega angleškega jezika in tudi nekaj posebnega strokovnega izrazja, vsega skupaj okrog 50.000 glavnih gesel. Njegova splošna usmerjenost (v pisavi, izgovarjavi in izboru besedišča) je v glavnem britansko angleška, vendar ima slovar tudi več specialno ameriških (tudi avstralskih) gesel in pomenskih variant ter pri bolj rabljenih besedah tudi ameriške variante v pisavi in izgovarjavi. Poleg glavnega slovarskega dela (str. 9—1062) so še naslednji dodatki: izbor lastnih imen (str. 1063—1091), znane kratice (str. 1093—1110) nepravilni glagoli (str. 1111—1117) in mere in uteži (str. 1118—1120).

Ceprav je slovar kar obsežen, mu vseeno manjka precej osnovnega (vsakdanjega) besedišča, npr. *barbershop* »brivnica«, *boyfriend* »fant (ljubček)«, *checkbook* »čekovna knjižica«, *newspaperman* »časnikar«, *northbound* »southbound itd.) namenjen proti severu (jugu«, itd.), *schoolteacher* »učitelj(ica), *tranquilizer* »pomirjevalno sredstvo«, *troublemaker* »tisti, ki dela zdraho, zdrहार«, itd. Pogrešam tudi besedne sklope z dvo-besednim poimenovanjem, ki so sicer v slovarju kot posamezne enote, npr. *news* »novica, poročilo, vest« in *conference* »posvetovanje, pretres; podelitev« (manjka »konferenca«), vendar pa ni prevodov »tiskovna konferenca« za *news conference*. Poleg veliko drugih primerov bi lahko še omenil: *can opener* »odpiralč za konzerve«, *flat tire* »izpraznjena zračnica, gumi defekt«, *seat belt* »varnostni pas«, *self-pity* »samopomilovanje«, *station wagon* »karavan (avto)«, *tap water* »voda iz vodovoda«, *water skiing* »smučanje na vodi«, *wire service* »poročevalska agencija«, itd. Verjetno je nekaj besedišča izostalo po tiskarski pomoti, npr. *arrive* »prispeti«, *scientiific* »znanstven« (vključen je *unscientiific* »neznanstven«), *scientist* »znanstvenik, itd. (Vsi trije gori omenjeni slovarji vsebujejo, na primer, besede *arrive*, *scientiific*, *scientist*.)

Imam občutek, da so se avtorji v slovenskem delu slovarja večkrat izogibali »tujk«. Na primer, angl. beseda *instrument* je prevedena z besedama »orodje, priprava«. Mislim, da slovenska medicinska sestra ali kirurg skoraj ne moreta delati brez »inštrumentov«. Ravno tako bi lahko dodali k mnogim drugim slovenskim primerom tudi druge že dobro poslovenjene tujke, npr. *absolute* »absoluten«, *balance* »bilanca«, *character* »karakter«, *composition* »kompozicija«, *conference* »konferenca«, itd.

Gesla in pomenske variante amerikanščine so večkrat obravnavane bolj površno in tako začetnikom otežujejo učenje. Najprej je treba omeniti dejstvo, da razlike (v uporabi gesel in pomenskih variant) med angleščino in amerikanščino niso točno določene. Na primer beseda *newsman* je prevedena s »prodajalec časopisov, kolporter«. V sodobni amerikanščini pa *newsman* pomeni samo »novinar, dopisnik« oz. »reporter, korespondent«. Beseda *garbage* ima v slovarju naslednje ekvivalente: »drobovje; odpadki, smeti; slaba knjiga, ničvredna stvar«. Če človek ne zna jezika, se navadno ustavi pri prvi prevodni besedi, v tem primeru pri »drobovje«. Vendar v sodobni (živi) amerikanščini *garbage* sploh ne pomeni »drobovje« (in enako je v angleščini). Drugič, nekatera gesla so prevedena nenatančno ali celo napačno: tako se beseda *cake* prevaja s »pecivo, pogača, kolač«, *pie* pa s »pasteta, kolač, pita«. Besedo »kolač« izraža torej tako *pie* kot *cake*. Slovenskim Amerikancem sta besedi *pie* in *cake* dobro poznani, zato bi ju bilo dobro sprejeti v slovenske slovarje (morda kot »kejk« in »paj«). Sicer pa to ne bi bilo nič novega, saj je Frank J. Kern vnesel besedo »paj« že pred skoraj petdesetimi leti v svoj zgoraj omenjeni angleško-slovenski slovar. Mimogrede povedano: pomen »pasteta« za *pie* ni izkazan v angleških in ameriških slovarjih. Nazadnje je treba še povedati, da bi bilo koristno izpustiti nekatere izraze za ameriške kovance (str. 1120) ali pa jih vsaj označiti kot zastarele, npr. »two-cent piece, three-cent piece, three-dollar piece, quarter-eagle«.

Ceprav so sestavljavci tega slovarja vključili precej osnovnih gesel in pomenskih variant amerikanščine, ta stran dela še čaka na temeljitejšo obdelavo. (Sicer pa morda niti ni bilo v njihovem načrtu bolj podrobno izčrpati besedišče sodobne amerikanščine.) Kljub omenjenim pomanjkljivostim je ta slovar kar lep in koristen doprinos k angleško-slovenskemu besednjaku, posebno še, če ga primerjamo z drugimi dosedanjimi angleško-slovenskimi slovarji.

GRADIVO

V OCENO SMO PREJELI

- Linguistica, VIII/1. Ljubljana, 1966—1968. 120 str.
Marian Kramberger, Ljubezenska zgodba. Roman. Založba Obzorja Maribor, 1968.
Veno Taufer, Prometej ali tema v zenici sonca. Pesniška igra s prologom. Založba Obzorja Maribor, 1968. 102 str.
Jože Olaj, Argonavti. Založba Obzorja Maribor, 1968. 74 str.
Cvetko Zagorski, Vse o Piki. Založba Obzorja Maribor, 1968. Mlada obzorja 19. 72 str..
Sovetskoje slavjanovedenie, 2 in 3 1968. Akademija nauk SSSR.
Thomas F. Magner, Postvukovske akcentske norme u suvremenom hrvatskosrpskom jeziku. Pennstate University 1968.
Bulletin scientifique, Section B. Juillet-septembre 1968.
Knjiga, 4—5, 68.
Vidik, 5 1968.
Hristo Andonov-Poljanski, Goce Delčev ideolog in organizator makedonskega nacionalno osvobodilnega gibanja. Skopje 1968. 46 str.

V NAŠI REVIJI ŠE NISMO OCENILI

Jiří Damborský, Neurčité a jmenné tvary slovesné v polštině. Státní pedagogické nakladatelství. Praha 1967. 80 str. Iz Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica 44. Philologica XXIV.

NAROČNIKE, KI ŠE VEDNO NISO PORAVNALI
NAROČNINE ZA LETOŠNJI LETNIK, PRAV LEPO
PROSIMO, NAJ TO ČIMPREJ STORIJO. LE TAKO
BO JEZIK IN SLOVSTVO LAHKO REDNO IZHAJAL.